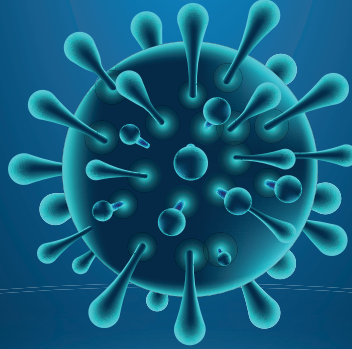

T Ü R M O B

TÜRKİYE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLER
VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLER ODALARI BİRLİĞİ
(UNION OF CHAMBERS OF CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS OF TURKEY)

Korona Salgınının Türkiye Ekonomisine Etkisi Değerlendirmeler ve Öneriler Raporu

2020

TÜRMOB YAYINLARI - 503

KORONA SALGINININ
TÜRKİYE EKONOMİSİNE
ETKİSİ

**DEĞERLENDİRMELER
VE ÖNERİLER RAPORU**

NİSAN 2020

TÜRMOB YAYINLARI - 503

TÜRMOB
İncek Kızılcaşar Mah. 2669. Sk. No: 19
06830 Gölbaşı / ANKARA
Tel: (0.312) 586 00 00
www.turmob.org.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
SUNUŞ	VII
GİRİŞ	1
I. MEVCUT EKONOMİK DURUMUN ANALİZİ	11
I.1. Temel Ekonomik Göstergeler	13
I.2. Fiyat Artışları (Enflasyon)	17
I.3. İstihdam	20
I.4. Bütçe ve Borçlanma	26
I.4.1. Borçlanma	30
I.5. Cari Denge	31
I.5.1. Dış Ticaret	32
I.5.2. Turizm	35
I.5.3. Sermaye Hareketleri ve Cari Açığın Finansmanı ..	37
I.6. Tasarruflar ve Tasarruf Eğilimi	39
I.7. Varlık Fiyatları	40
II. KORONA VİRÜSÜ SALGINI VE TÜRKiYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ	41
II.1. Büyüme Üzerine Etkileri (Makro Analiz)	44
II.2. Dolarizasyon ve Fiyat Artışları	51
III. KRİZE KARŞI PARA VE MALİYE POLİTİKASI UYGULAMALARI	53
III.1. Para Politikası Uygulamaları	55
III.2. Maliye Politikası Uygulamaları	57

IV. KRİZİN SEKTÖREL ETKİLERİ.....	59
IV.1. Korona Virüsü Kaynaklı Ekonomik Krizin	
Olumlu Etkilediği Sektörler.....	61
IV.1.1. Sağlık.....	63
IV.1.2. Gıda ve Perakende.....	63
IV.2. Korona Virüsü Kaynaklı Ekonomik Krizin	
Olumsuz Etkilediği Sektörler.....	64
IV.2.1. Turizm.....	66
IV.2.2. Ulaşım.....	67
IV.2.3. Otomotiv.....	67
IV.2.4. İnşaat-Emlak.....	68
IV.2.5. İmalat Sanayi.....	68
IV.2.6. Tekstil-Konfeksiyon.....	69
IV.2.7. Finansal Hizmetler.....	70
IV.2.8. Enerji.....	72
IV.2.9. Tarım.....	73
IV.2.10. Eğitim.....	74
IV.2.11. Yazılı Medya ve Matbaacılık Hizmetleri.....	74
IV.2.12. Sanat Faaliyetleri (Tiyatro-Sinema), Etkinlikler ve Organizasyon Sektörleri.....	75
IV.2.13. Sağlık Dışındaki Serbest Meslek Faaliyetleri.....	75
IV.2.14. Mali Müşavirlik ve Denetim Sektörü.....	76
V. TÜRKİYE'DE VE DİĞER ÜLKELERDE KRİZE KARŞI ALINAN ÖNLEMLER.....	79
VI. NE YAPILMALI : ÖNERİLER.....	89
VII. SONUÇ	101

ÖNSÖZ

İlk defa Çin’de ortaya çıkan ve hızla bütün dünyaya yayılan Korona virüsü (Covid-19) salgınının, son yüzyılda görülen salgın hastalıklar içinde, her yönüyle en yıkıcı ve en tehlikelisi olduğu şimdiden anlaşılmış bulunuyor. Salgının seyri hakkında maalesef isabetli bir tahmin yapmak imkansız gözüküyor.

Hepimizin doğal olarak önceliği Korona salgınını en az hasarla atlatmak ve bu sıkıntılı durumdan kurtulmak. Salgından kurtulmak için alınan önlemler doğal olarak ekonomide çarkların yavaşlamasını ya da durmasını beraberinde getirdi. Salgın uzun vadeli varlığını korusa ya da yakın gelecekte kontrol altına alınsa bile ekonomide çok ciddi bir tahribat yarattı.

Alınan tedbirler ve tüketici psikolojisi nedeniyle birçok alanda üretim yüzde 20-25 düşerken tüketicilerin harcamaları üçte bir oranında azaldı. Giyim, ayakkabı, ev eşyaları ve paket tatil harcamaları tamamen durma noktasına geldi. Tüketiciler ve işletmeler arasında doğrudan temas içeren harcamalar, kuaförlük, turizm acenteliği, restoranlar, oteller ve eğlence hizmetlerinde keskin düşüşler meydana geldi.

Bazı sektörlerde çarklar tamamen durdu, bazılarında yavaşladı. Yönetim kademelerinin bugünün çözümü için belirledikleri po-

litikalar kadar çarkları döndürmek için yarınlara politikalarını ve önlemlerini şimdiden belirlemeleri gerekiyor.

Korona Salgınının Türkiye Ekonomisine Etkisi Değerlendirmeler ve Öneriler Raporunu hazırlayarak salgın öncesi mevcut ekonomik durumu, salgının ekonomiye etkilerini ve çözüme ilişkin önerilere yer verdik.

Korona Salgınının Türkiye Ekonomisine Etkisi Değerlendirmeler ve Öneriler Raporunu hazırlayan TÜRMOB Genel Başkan Yardımcısı İrfan Hüseyin Yıldız ve Dr. Cahit Yılmaz ile katkı veren Ekonomist Yazar Uğur Gürses'e teşekkür ederim.

Raporun ekonomik sorunların çözümüne faydalı olması dileklerle...

Emre KARTALOĞLU
TÜRMOB Genel Başkanı

SUNUŞ

Korona virüsü nedeniyle dünya bugüne kadar benzerini yaşamadığı küresel bir salgınla karşı karşıya geldi. Küresel ekonomi yine bugüne kadar benzeri görülmemiş bir sürece girdi. Bu süreçle mücadele bu yüzden klasik tedbirlerin dışında olması gerekiyor. Hem işletmelerimizi ayakta tutmak zorundayız, hem istihdamı korumak zorundayız, hem de kamu finansmanında dengelerin onarılamaz şekilde bozulmasına yol açmamalıyız.

Sağlık sisteminden, ekonomik sisteme kadar hayatın her alanının sorgulanması ile bizleri karşı karşıya bırakan salgın ekonomik yapılarda ve devletin ekonomideki rolü konusunda eleştiri ve değişimin sorgulanmasına neden oldu.

Krizin hızlı bir toparlanma mı yoksa uzun süreli derin bir durgunluk mu yaratacağı virüsün yayılma takvimine, izolasyon politikalarının ne kadar etkin devreye sokulabileceğine, bu süreçten olumsuz etkilenen ekonomik birimlerin ne şekilde ayakta kalabileceğine bağlı görünmekte. Bugünden muhtemel ekonomik krizin boyutlarını saptamak mümkün değil ancak bugünden önlem almak bir zorunluluk.

Zorlu bir süreç bizleri bekliyor. Bu zorluklar ortak aklın belirleyeceği politikalar ve dayanışmayla aşılabılır. Klasik ekonomi

politik yaklaşımları bir tarafa bırakarak yakın geleceği ortak akılla planlamak zorundayız.

Bu sürece katkı sunmak amacıyla hazırladığımız raporumuzda; dünyada ve ülkemizde mevcut ekonomik durumun analizi, salgının ekonomiye etkilerinin değerlendirmesi, sektörlerle etkisi, çalışma hayatına etkisi, krize karşı para ve maliye politikaları uygulamaları, Türkiye’de ve diğer ülkelerde krize karşı alınan önlemler ve ne yapılmalı başlıkları yer aldı.

Kitabın, karar alıcılara, akademisyenlere, meslektaşlarımıza ve ilgililere faydalı olmasını diliyorum.

Yahya ARIKAN
TÜRMOB Genel Sekreteri

GİRİŞ

A

ralık ayında Çin’de ilk defa kayıt altına alınan ve hızla bütün dünyaya yayılan Korona virüsü (Covid-19) salgınının, son yüzyılda görülen salgın hastalıklar içinde, her yönüyle en yıkıcı ve en tehlikelisi olduğu şimdiden anlaşılmiş bulunuyor. Sebep olduğu ölümler her gün artıyor, bulaşma hızı yüksek, kontrol altına alınması için ise henüz etkin ilaç tedavisi ve aşısı bulunamadı. Şimdilik sağlık alanında en etkin mücadele yöntemi bu virüsün insandan insana bulaşmasını engellemek oluyor. Bununla beraber, dünyada bugüne kadar, küresel entegrasyonun, iletişim koşullarının bu denli yaygın ve etkin olduğu, küresel değer zincirlerinin bu denli iç içe birbirine bağlı olduğu bir dönem hiç olmadı. Dolayısıyla, bu salgının zincirleme etkileri ekonomik alanda da sert bir biçimde hissediliyor.

Bundan sonra her şeyin eskisi gibi olmayacağı anlaşılmaktadır. İnsanların yaşama biçimleri, devletin ve sivil toplumun sorumlulukları, ileri teknolojinin her alanda kullanımının getireceği fırsatlar ve yıkımlar, üretim, istihdam ve bölüşüm paradigmalarının değişimi ve dönüşümü kaçınılmaz görünüyor. Özellikle insanın; hayvan, doğa, çevre ve biyosfer üzerindeki tahrip edici ve ölüm getiren etkinliklerine (askeri biyolojik araştırma laboratuvarları dahil) artık bir sınır konulması, bu alanlarda uluslararası işbirliklerine ve düzenlemelere gidilmesi önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.

Bugün için ülkelerin bu salgını önlemek için aldığı tedbirler; ülkelerin sosyal ve ekonomik gücüne, siyasi yönetim anlayışına, kamunun mali olanaklarına, sağlık, eğitim, bilim ve kültürel alt yapılarına göre değişmektedir. Bu küresel sağlık krizinin, ekonomilerin kendi dinamiklerinden kaynaklanmadığı doğrudur; ancak en iyimser tahminle, 3 ile 6 ay içinde kontrol altına alınsa bile, ekonomilerde yaratacağı hasar ve bunun zincirleme etkileri devam edecektir.

Krizin ne zaman sonlanacağına bağlı olarak sonuçları itibariyle tahribat düzeyi de farklı olacaktır. Ayrıca krizin gelişmiş ülkelerdeki etkisi; küresel ekonomik krizden toparlanma ile çıkan ABD’de farklı, son 10 yıldır hala küresel krizin yaralarını saramamış olan AB içindeki çevre ülkelerdeki etkisi farklı olacaktır. Gelişen ülkelerde de düşük borçluluğu olan ve yapısal direnci yüksek olan ülkelerde farklı, yüksek borçluluğu olan ülkelerde farklı olacaktır. Bir başka açıdan da doğal kaynak zengini (petrol, maden, tarım gibi) olup kamusal bütçelerini buna göre tasarlayan ülkelerde de bu krizin etkileri farklı olacaktır.

Mikro düzeyde ise hükümetler, şirketler ve hane halkı üzerine etkileri farklı görülecek bir kriz bu; krize karşı alınan ya da alınacak önlemlerin bu üç kesime de zincirleme etkileri olacaktır. Arz ve talep yapısındaki düşüşler nedeniyle şirketlerin nakit akışı, borç ödeme kapasiteleri darbe alırken, kapanan işyerleri nedeniyle çalışanların gelirleri ya azaldı ya da ortadan kalktı. Hükümetler ise yaptıkları düzenlemelerle; hane halklarının gelir kaybı ya da azalışını çeşitli sosyal desteklerle, kısmen ve kısa süreli olarak kamu kaynaklarından karşılayan programları başlattılar. Şirketlere de kimi kamusal mali destek yanında, borç ödeme erteleme-leri ve mali kurumlara karşı borç ödeme yükümlülüklerinin gecikmesi durumunda “temerrüt” hali kurallarının uygulanmaması için pencereler

açtılar. Her ülkede sosyal destek ve mali olanaklar farklı olduğundan sonuçları da farklı yaşanmaktadır.

Bütün ülkeler Korona virüsü salgınına karşı bir yandan sağlık alanında büyük uğraşlar verirken, diğer yandan da olumsuz etkilenen ekonomilerini desteklemek için tedbirler almaktadır. Çin, bu salgını frenlemede, otoriter kamusal tedbirlerle başarı elde ederken, Singapur, Tayvan, Japonya, Güney Kore gibi Asya ülkeleri, etkin sosyal ve ekonomik tedbirlerle başarılı sonuçlar elde ettiler. Kapitalist gelişmiş batı ülkeleri ise, çalışanlarını güvence altına alan kapsamlı hukuki düzenlemelere ve güçlü sendikal örgütlenmelere sahip olmalarına, ekonomilerini destekleyen güçlü sigorta sistemlerine rağmen, çok büyük parasal tutarlar içeren mali ve ekonomik paketler açıklamış bulunuyorlar.

Salgının önlenmesi ve sonrasında ekonomik sorunların çözümüne yönelik olarak bugün alınacak olan her kararın sonuçları, gelecek yıllarda ortaya çıkacaktır. Korona virüs salgınının, ekonomiler üzerinde önemli tahribatlar yapacağı, ekonomilerin durgunluğa girmesine, hatta küçülmesine, işsizliğin, yoksulluğun ve iflasların artmasına neden olacağı açıktır. Çünkü ekonomide oluşan olumsuzlukların bir kısmı bizatihi, salgını önlemek için alınan tedbirlerden kaynaklanmaktadır. Bu tedbirler, evde kalarak işe gitmemek, seyahat etmemek, tatil yapmamak ve benzerleri olduğundan, çalışanların mal ve hizmet üretmemesi, tüketicilerin de tüketmemesi sonuçlarına yol açmaktadır. Her ikisi de ekonomik faaliyetlerin azalmasına ve ekonomik durgunluğa neden olmaktadır. Hele böyle bir krizi göğüsleyecek tasarruflara ve rezerve sahip değilsiniz bilanço daha da ağırlaşmaktadır. Ancak eğer önce insan diyorsak ve önce hayat kurtarmak diyorsak bu kaçınılmazdır. Önemli olan bu suretle oluşacak ekonomik daralmayı, salgının kontrol altına alınmasıyla birlikte kalıcı hasarlara yol açmadan atlatabilmektir.

Bu süreçte ortaya çıkan ekonomik kriz için, talep şokunun, arz şokundan daha fazla etkili olacağı beklenebilir. Zira evde kalmanın salgının önlenmesi açısından en doğru yöntem olduğu gerçeğine bağlı olarak insanların piyasalardan çekilmesi, zorunlu ihtiyaçlar dışında kalan mal ve hizmetlere yönelik talebi neredeyse bitirmiştir. Talep kalmadığı için, üretim süreçleri de durdurulmuş ya da durma noktasına gelmiştir. Talep ve arz şoklarının ardından finansal şok (kriz) gelmesi olasılığı da güçlü biçimde durmaktadır.

İkinci Dünya savaşı sonrası oluşturulan Bretton Woods sabit kur sisteminin, 1973 sonrasında yıkılması ve yerine esnek kur sistemleriyle birlikte liberal iktisat politikaları uygulamalarının gelmesiyle birlikte dünyada yeni bir dönem başlamış ve finans sektörünün ekonomi içinde etkinliği artmıştır. Liberal işleyişin gereği olarak da küreselleşme talebi ortaya çıkmıştır. Özellikle seksenlerden başlayarak, küreselleşme alternatifsiz bir yöntem gibi gündeme gelmiş ve başta sermayenin serbest dolaşımı olmak üzere, uluslararası ticaretin önündeki engellerin de kaldırılması önerilmiştir. Bu dönemde, devlet-özel sermaye ilişkisi de yeniden düzenlenirken, kurallar özel sektör lehine biçimlendirilmiştir. O günlerin popüler tabiriyle, sermaye kutsallaştırılmış ve piyasaların iyi işleminin anahtarı olarak kuralsızlaştırmanın (deregulasyon) sağlanması amaçlanmıştır. Ancak deregülasyonun getirdiği sorunlar süreç içinde görülmüş bu kez ihtiyaç duyulan alanlarda regülasyonlara gidilerek, düzenleyici kurumlar oluşturulmuştur. Günümüzde ise hükümetlerin siyasi gücüne paralel olarak düzenleyici kurumlar hükümetlerin kontrolüne alınmıştır/alınmaktadır.

Bu dönüşüm sürecinde, özünde *kamusal ve toplumsal* nitelikte olan eğitim, sağlık, su ve benzeri temel ihtiyaçların tedariki gibi, tüm sosyal hizmetler giderek ticarileştirilmiş, piyasanın arz - talep mantığına da-

yalı birer ticari metaya dönüştürülmüştür. Yenidünya düzeninde artık, devletin sunduğu hizmetler minimize edilirken, temiz suya, eğitime ve sağlığa erişim, paralı hale getirilmiştir.

Bütün dünyanın ve bütün insanların etkilendiği Korona virüs kaynaklı bu ekonomik kriz sürecinde, “liberal politikalar böyle bir sorunun üstesinden gelmede başarılı olamadı” iddiaları nedeniyle, bu uygulamalar sorgulanmaya başlanmıştır. Bu nedenle, liberal veya devletçi nitelikli kararların olası etkilerinin bu aşamada iyi tartışılması önem taşımaktadır. Ekonomik kriz ile ilgili olarak, bugün geldiğimiz noktada, dünya ekonomilerinin durumuna yönelik şu tespitler yapılabilir:

- Global resesyona kaçınılmaz hale gelmiştir. Ekonomiler, talep-arz sarmalı içinde resesyona girmektedir. İyi senaryolarda bile dünya ekonomik büyümesinin % 2'nin altında kalacağı, kötü senaryolarda negatif büyüme olacağı tahminleri bulunmaktadır.
- Bu krizden gelişmekte olan ülkeler daha fazla etkileneceklerdir. Parası uluslararası rezerv para olanların ya da doğal kaynakları ve rezervleri olan ülkelerin maliyetlere katlanması daha kolay olacaktır.
- Sağlık ve gıda gibi temel ihtiyaç sektörleri (ile e-ticaretteki artış) hariç her türlü yatırım ve tüketim harcamaları durmuştur.
- Özellikle işsizlerin, yoksulların, çalışanların, küçük işletmelerin, esnafın ve çok sayıda hane halkının, harcama yapabilmeleri (kira, faturalar, krediler vb) günlük nakit akımları ile bağlantılıdır. Bu gelirlerin kaybolmuş olması ekonomik daralmayı derinleştirirken, başka sosyal sorunlara da zemin hazırlamaktadır.
- Talepteki daralma, özellikle küçük işletmeleri kapanmaya zorlamıştır. Yaygın iflaslar beklenmektedir.

- Tüm ülkelerde özellikle tarım ve hayvancılık sektörünün önemi ortaya çıkmış, mevcut su kaynaklarının yönetimi tartışılmaya başlanmıştır.

Gelinen noktada, Korona virüsü kaynaklı salgına bağlı bu krizin tüm dünyayı etkilemesi ve mevcut ekonomik ve siyasi yapıların krize karşı mücadelede yetersiz kalması, yeni tartışmaları gündeme getirmiştir. Özellikle sağlık sisteminin, genelde ise tüm devlet sisteminin etkin çalışmadığı görülmüş ve krizin atlatılabilmesi için devlet müdahalesinin artmasının gerekli olduğu bir dönem yaşanmaktadır. ABD ve genel olarak gelişmiş ekonomilerde bile devlet müdahalesinde geç kalındığı ve gereğinden az olduğu eleştirileri yapılmaktadır. Devletin ABD ve Avrupa’da bugüne kadar hiç olmadığı bir rolü oynaması beklenmektedir. Ancak, kamu kontrolündeki kurumsal yapıların yetersizliği, devletin rolünü ve etkinliğini yeniden tartışmaya açmıştır.

Tüm dünyada krizden olumsuz etkilenen kesimlere doğrudan gelir destekleri sağlanması gereği üzerinde anlaşılmış görünmektedir. Gelişmiş ekonomiler, para politikaları ile başlatmış oldukları, piyasaları ayakta tutma çabalarını, maliye politikaları ile desteklemişlerdir. Gelişmekte olan ekonomilerin, işçilere yönelik gelir destek paketleri açısından daha zayıf kaldıkları izlenmektedir. Türkiye gibi, çalışanların ağırlıklı olarak hizmetler sektöründe yer aldığı ekonomiler, işsizlik açısından krizden daha fazla etkilenmişlerdir. Bu nedenle, Türkiye’de doğrudan gelir aktarımları önemli hale gelmiştir.

Türkiye’de de krize yönelik önlemler alınmaya, para politikaları kullanılarak başlanmış ancak, bunların geniş kitlelere etkisinin çok fazla olmayacağı anlaşılmıştır. Nitekim daha sonra maliye politikası esaslı önlemler de alınmaya başlanmış ve en son Nisan başında açıklanan

tedbirler ile doğrudan gelir aktarım mekanizmaları kullanılmaya başlanmıştır.

Bu Raporda, Türkiye ekonomisinin krize hangi koşullarda girdiği incelenmiş ve krizin ekonomi üzerine olası etkileri araştırılmıştır. Gelineen noktada, maliye politikalarının önemi anlaşılmış, işsizliğin çok arttığı ve artmaya devam edeceği tespitine bağlı olarak bu alana dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Salgın bittikten sonra finansal yapının korunması ve ikinci dalga niteliğinde bir başka krize yakalanmamak için önlemler alınması gerektiği de açıktır.

MEVCUT EKONOMİK DURUMUN ANALİZİ

T

emel Ekonomik Göstergeler

Türkiye ekonomisi, 2018 yılı ortasından itibaren kriz koşullarında yaşamaktaydı. Tüm dünya ile paralel biçimde yaşanmakta olan kriz 2019 yılında daha somutlaştı ve milli gelir büyüme hızı 2019 sonu itibariyle % 0,9 olarak gerçekleşti.

Tablo 1: Türkiye : Makro Ekonomik Göstergeler

	Birim	2017	2018	2019	2020/mart
GSYH	Milyar TL	3.107	3.724	4.280	
GSYH	Milyar \$	851	789	754	
Kişi Başına Milli Gelir	\$	10.537	9.693	9.127	
GSYH Büyüme	%	7,5	2,8	0,9	
ÜFE	%	15,47	33,64	7,36	8,50
TÜFE	%	11,92	20,30	11,84	11,86
İŞSİZLİK ORANI	%	10,4	13,5	13,7	
Bütçe Dengesi/GSYİH	%	-1,5	-1,9	-2,9	
Kamu İç Borç Stoku	Milyar TL	535,5	586,2	755,1	
Kamu Dış Borç Stoku	Milyar \$	90,2	91,2	96,4	
Kamu Toplam Borcu	Milyar TL	876,5	1.067,1	1.328,8	
Kamu + Özel Dış Borcu	Milyar \$	455,4	444,8	436,9	
Toplam Dış Borç/GSYİH	%	54%	56%	58%	
Cari İşlemler Dengesi	Milyar \$	-47,3	-27,0	1,7	
Cari Denge / GSYİH	%	-5,5	-3,5	0,2	
MB Rezervleri (Brüt)	Milyar \$	107,6	92,0	106,3	95.406
Toplam Kredi Stoku	Milyar TL	2.123	2.395	2.655	2.772*
TÜRKİYE (CDS Primi)**	Baz puan	160,0	350,0	279,0	584,0

* Şubat 2020

** 5 Yıl Vadeli

Kaynak : TUİK, Hazine ve Maliye Bakanlığı, TCMB

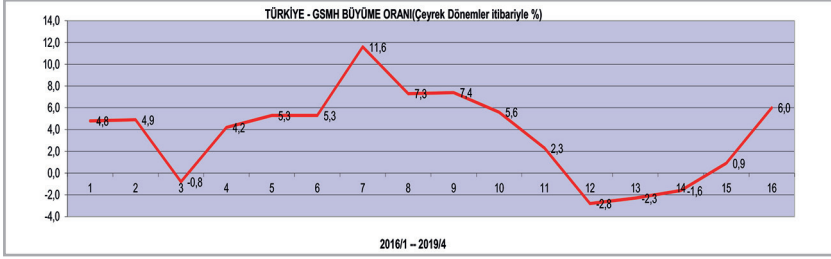
2019 yılı düşük bir büyüme hızı ile tamamlanmış olmasına karşın yılın son çeyreğinde % 6 gibi yüksek bir büyüme oranına ulaşılmış olması, 2020 yılı beklentilerinin iyileştirilmesine yol açmıştı. Nitekim ekonomi yönetimi, 2020 yılı için % 5 (YEP hedefi) gibi bir büyüme hedefi koymuştu.

Milli gelirin, yılın son çeyreğinde nasıl büyüdüğü incelendiğinde, özellikle tüketim harcamalarındaki artışın büyümeyi olumlu etkilediği (*Yerleşik hane halklarının ve hane halkına hizmet eden kar amacı olmayan kuruluşların (HHKOK) toplam nihai tüketim harcamaları, 2019 yılının dördüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %6,8 arttı. Devletin nihai tüketim harcamaları %2,7 artarken gayrisafi sabit sermaye oluşumu %0,6 azaldı*), bu sürecin ise banka kredileri ile desteklendiği anlaşılmaktadır. 2019 son çeyreğinde uygulanan genişlemeci politikaların 2020 yılı başını da etkilemesi beklenmiştir. Ancak, bu uygulamanın hem enflasyonu hem de ithalatı artırabileceği de görüldüğü için kredi genişlemesini önleyecek uygulamalara da başlanmıştır.

Grafik 1 : GSMH Büyüme Hızı (Yıllık)

Kaynak: TÜİK

Grafik 2 : GSMH Büyüme Hızı (Çeyrek Dönemler İtibariyle)

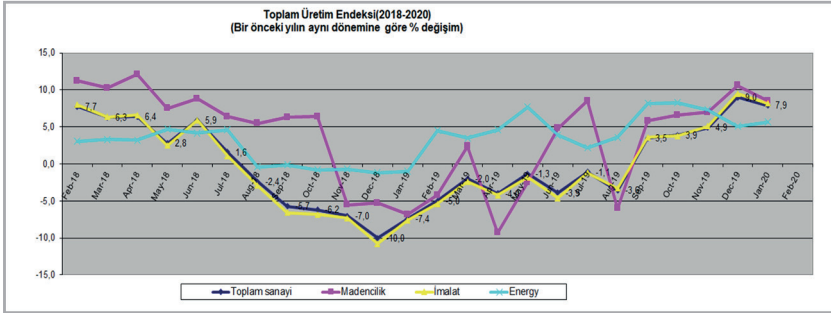
Kaynak: TÜİK

Korona virüsü ile ilgili ilk haberler Çin'den, Aralık 2019 sonu itibariyle gelmeye başladı. Ancak, Türkiye' de ekonomik hayat 2020 yılı ilk iki ayında bu haberlerden pek etkilenmemiş görüldü. Hatta ilk Korona pozitif haberinin geldiği 10 Mart tarihine kadar da ekonomik faaliyetlerin normal biçimde devam ettiği, Çin'in tedarik zinciri dışında kalmış olması nedeniyle bundan Türkiye'nin olumlu etkilenebileceği yorumları ile birlikte büyüme konusunda iyimser beklentilerin sürdürüldüğü de gözlemlendi.

Sanayi sektörü verileri ve kapasite kullanım oranları (KKO) da bu görüşleri destekler sonuçlar vermişti. Ocak 2020 itibariyle sanayi üretiminin, geçen yılın aynı dönemine göre büyük oranda artsa bile Aralık ayının altında kaldığı görüldü. Ancak, benzer büyümenin Şubat ayında da sürdüğünü söyleyebileceğimiz bir dönem geçti. Mart ayı ise üretim yavaşlamasının gözlenmeye başlandığı bir dönem oldu.

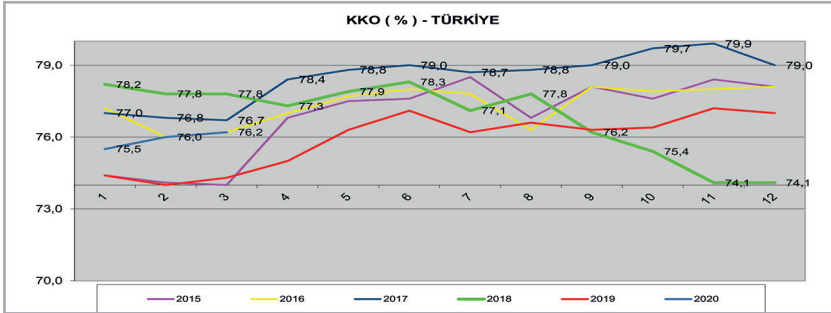
Diğer yandan, imalat sanayi KKO verileri ilk 3 ayda sırasıyla % 75,5' dan, Mart ayı itibariyle % 76,2' ye çıktı. Ancak bu verinin, diğer verilere göre nispeten daha erken tarihli bilgiler ile açıklanıyor olması nede-

niyle, Mart ayı gelişmelerini tam yansıtmadığını söyleyebiliriz. Çünkü, Mart ayı son haftası itibariyle Türkiye’de, birçok sektörde üretim azalması hatta üretim durdurma kararları alınmaya başlanmıştı.

Grafik 3: Toplam Üretim Endeksi

Kaynak: TÜİK

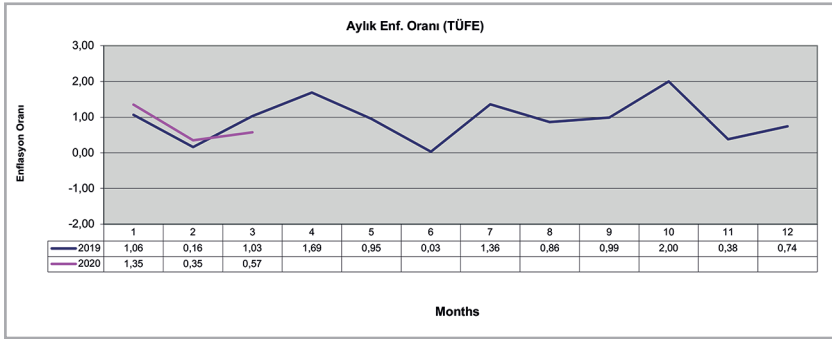

Grafik 4: İmalat Sanayi KKO

Kaynak: TÜİK

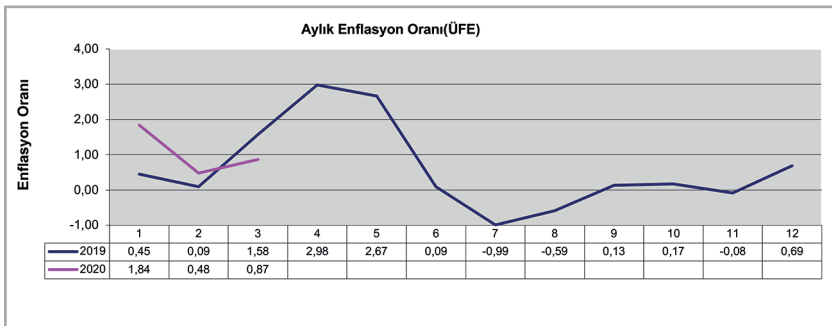
I.2. Fiyat Artışları (Enflasyon)

Türkiye, 2018 yılı sonunda ÜFE'de % 33,64, TÜFE'de % 20,30 gibi yüksek fiyat artış oranları gördükten sonra, enflasyonu kontrol etmekte 2019 yılında başarılı olmuş, ÜFE % 7,36'ya, TÜFE ise % 11,84'e düşmüştür. Bu düşmenin 2020 yılında da süreceği beklentisi ile 2020 yılsonu TÜFE beklentisi % 8,5 olarak açıklanmıştır. 2020 yılı ilk 3 ayında gelen sonuçlar, yılsonu beklentisini tutturmakta sorun olsa bile enflasyonun düşeceği beklentilerinin korunmasını sağlamıştır.

Grafik 5: Türkiye : Aylık Enflasyon Oranları (TÜFE)

Kaynak: TÜİK

Grafik 6 : Türkiye : Aylık Enflasyon Oranları (ÜFE)

Kaynak: TÜİK

Korona salgını sürecinde toplam talepte büyük oranlı daralmalar meydana geldi. Zorunlu ihtiyaç maddeleri dışında kalan ürünlere olan talep hemen hemen yok oldu. Talepteki daralmanın % 70'e kadar çıkmış olabileceği tahminleri yapılmaktadır. Tüm dünyada ara malı ve temel girdilerin fiyatları düştü. Enerji fiyatları, başta petrol olmak üzere (petrol fiyatı 1/3 seviyelerine geriledi) düşüş gösterdi.

Talebin olmadığı ve girdi fiyatlarının gerilediği bu koşulların ekonomilerde ilk etkisinin, fiyatları geriletmek şeklinde olacağı söylenebilir. Ancak diğer yandan, Korona salgını ile ortaya çıkan bu krizi diğer krizlerden farklılaştıran başka bir gelişme daha yaşanmaktadır. Ülkelerin sınırlarını kapatmaları ve ulaşım olanaklarını sonlandırmaları nedeniyle tüm dünyada, lojistik sektörü durma noktasına gelmiş, tedarik zincirleri kırılmış ve ithalat-ihracat faaliyetleri minimuma inmiştir. Bu nedenle, genel olarak arz tarafı da zayıflamıştır.

HSBC'nin, adı geçen çalışmasında, OECD tüketim harcamaları veri setini kullanarak, tüketici harcamalarındaki değişmelerin Mart 2020 itibariyle hangi sektörleri nasıl etkilediğini araştırmıştır. Sonuçlar aşağıdaki tabloda (Tablo 2) verilmiştir.

Bu tablo sonuçlarına göre sağlık, konut ve perakende sektöründeki gelişmelerin fiyatları artırıcı yönde olduğunu, eğlence, restoran&otel, tatil, ulaşım, giyim mobilya gibi sektörlerdeki gelişmelerin ise fiyatları düşürecek yönde olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, şunu unutmamak gerekir ki, talep etkisi ile düşmesi beklenen fiyatlar, biriken maliyetler nedeniyle hiçbir şekilde düşmeyebilirler. Kısacası, bizi bekleyen yeni fiyat artışı tehlikesi arz yönlü olacaktır.

Tablo 2: Tüketici Harcamalarında Gelişmeler

Harcama Konusu	Etki Derecesi	% Değişim
Kültür Harcamaları	Yüksek	-80%
Restoran&Otel	Yüksek	-90%
Ulaşım	Orta-Yüksek	-60%
Giyim&Ayakkabı	Orta-Yüksek	-50%
Mobilya	Orta-Yüksek	-50%
Alkol&Tütün	Orta-Düşük	-5%
Haberleşme	Orta-Düşük	-5%
Eğitim	Düşük	0%
Sağlık	Düşük	10%
Konut	Düşük	15%
Yiyecek&İçecek	Düşük	50%

Kaynak : HSBC, age.

Bu gelişmeler nedeniyle, krizin ilk aylarında fiyatlar genel seviyelerinde bir artış olmaması hatta gerileme olması beklenmesine karşın, Korona salgınına bağlı ekonomik krizin orta ve uzun vadede enflasyon yaratma riski oldukça yüksek görünmektedir.

Fiyatlar genel seviyesinin nasıl bir trend izleyeceği konusu, Korona salgını ile gelen ekonomik kriz koşullarında en fazla tartışılan konularından birisi durumundadır.

Diğer taraftan, dikkate alınması gereken bir diğer konu: başta gelişmiş ekonomiler olmak üzere bütün ülkelerde para arzını artıran genişlemeci politikaların uygulanmaya başlanmış olmasıdır. Ülkeler, likidite sorunu nedeniyle ekonomilerin durmasını istememektedir. Hem maliyetsiz

para kullanımını kolaylığı sağlamakta, hem de para arzını artıracak uygulamalara gitmektedirler. Bu tür genişlemelerin, az ya da çok bütün ülkelerde enflasyon potansiyeli oluşturdukları açıktır. Enflasyon olup olmayacağı ve derecesinin ne olacağı, ekonomide oluşan maliyetlerin nasıl karşılanacağı sorusuna verilecek cevap ile belirlenebilecektir. Bu maliyetlerin, ilgisi üzerinde kalırsa farklı, toplum olarak üstlenilip bütçe üzerinden paylaşılırsa farklı sonuçları olabilecektir.

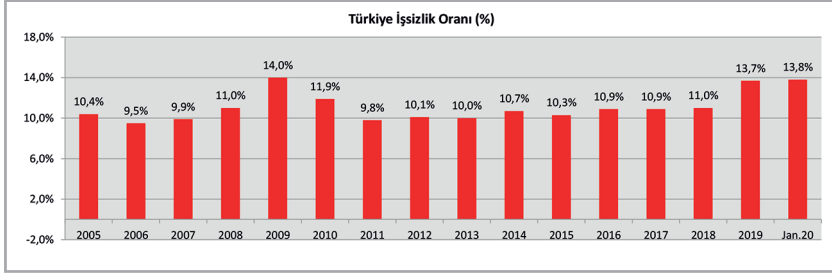
Türkiye, Nisan başı itibariyle, ekonomiyi durdurmama yönünde bir siyasi irade ortaya koymuştur. Ancak bunu sağlamak için, gelişmiş ekonomilerde ve birçok ekonomide olduğu gibi maliyetleri üstlenecek politikalar uygulama yoluna gitmemiş, daha çok maliyetleri öteleyecek yöntemler benimsemiştir. Genişleyici para politikalarının enflasyonu artırma olasılığı bulunmaktadır. Fakat kısa vadede enflasyonist etki beklemek doğru olmayacaktır. Uzun vadeli etkisinin enflasyonist olabileceği düşünülerek, paranın enflasyon yaratmadan nasıl piyasadan çekilebileceği üzerinde çalışmak daha doğru olacaktır.

Parasal genişleme kararının, belki de enflasyonu düşünmeden, bireyler ve ekonomi üzerindeki olumsuz sonuçları minimuma indirme kararlılığı ile verilmesi, öncelikle uluslararası piyasalardan para temin edilmesi, bunlar mümkün olmuyorsa, para basılması dahil tüm tedbirlerin alınmasında fayda olabilir.

I.3. İstihdam

Ekonomik aktivitenin zorlandığının en önemli göstergelerinden biri olan işsizlik verileri, 2019 itibariyle, son 10 yılın en yükseği olan % 13,7 seviyesine gelmiştir. 2020 Ocak ayı için açıklanan verilerde ise işsizlik oranı % 13,8' dir. Korona virüsü ile birlikte ortaya çıkan yeni ekonomik koşulların en fazla işsizliği etkileyeceği de kesin olarak or-

taya çıkmıştır. En fazla istihdam yaratan hizmetler sektörünün krizden en fazla etkilenen sektör olması, yılsonunda yüksek bir işsizlik oranı ile karşılaşma riskini artırmıştır.

Grafik 7: Türkiye İşsizlik Oranı

Kaynak: TÜİK

İşsizliğin en önemli etkisi gelirler üzerinde olacaktır. Gelirler azaldığında veya yok olduğunda talep azalacak, ekonomi daha da küçülecektir. Bu perspektiften hareketle, gelişmiş ekonomilerin hemen tamamı büyük hacimli işsizlik paketleri hazırlamış ve kullanmaya başlamışlardır. Bu çerçevede, işsiz ve gelirsiz kalan kesimlere hibe niteliğinde kaynak aktarımları yapılmaktadır.

Türkiye’de, en düşük emekli maaşını 1.500 TL’ye çıkarmak, 65 yaş üzeri muhtaç olanlara ayda 1.000 TL ödeme yapmak, ihtiyacı olanlara gıda yardımı yapmak, işsizliği önlemek açısından kısa çalışma ödeneğini devreye sokmak, ihtiyacı olan ailelere ödeme yapılması gibi, gelir aktarım paketi olarak sayılabilecek uygulamalara gidilmiştir. Ayrıca bazı vergi ve sigorta primlerinin ödeme vadelerinde ertelemelere gidilmiştir. Bütçeyi zorlayacak olan bu önlemler, gelişmiş ekonomilerle kıyaslandığında milli gelire payı itibariyle düşük bir orana karşılık gelmektedir. Bu nedenle yeterliliği tartışma konusu olmaktadır. Yardımların bütçeye olabilecek etkileri ilgili bölümlerde tartışılacaktır.

Bu paketlere rağmen, özellikle küçük esnafın durumunu iyileştirebilecek önlemlerde zayıf kalındığı anlaşılmaktadır. Bu krizden en fazla etkilenen kesimlerin başında esnafın geldiği anlaşılmaktadır. TUIK verilerine göre yaklaşık 2 milyon oldukları düşünülen esnaf için alınan tedbirlerin, ağırlıklı olarak yükümlülüklerini ötelemek şeklinde olduğu, doğrudan kaynak aktarımını içeren önlemlerin bulunmadığı görülmektedir.

Korona virüsü salgını kaynaklı bu kriz, çözüm olarak evde kalmak önerildiği için önce talebi, sonra arzı düşürmüştür. Talebin azalması şirketlerin kapanmasına, şirket kapanmaları işsizlik üzerinden yeniden talebin azalmasına yol açmakta ve bu sarmal kendini besler hale gelmektedir.

İşletmelerin faaliyetlerini sürdürmeleri, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) için zorlaşmıştır. Seyahat yasakları, sınır kapatma ve karantina önlemlerinin ardından, birçok çalışan, işlerini sürdürmek için işyerlerine gidemez olmuştur. Bu durumun, özellikle kayıt dışı ve geçici işçilerin gelirleri üzerinde zincirleme etkisi olmuştur. Birçok ekonomide tüketiciler, mal ve hizmetleri almaya, ya isteksizdir ya da alamayacak duruma gelmişlerdir.

Bu kriz, işsizliğin klasik niteliğini değiştirecek sonuçlar doğurmuştur. Sadece başkasının yanında çalışanlar değil, işverenlerin kendileri de işsiz kalmaya başlamışlardır.

Krizin en fazla hizmetler sektörünü etkilediği anlaşılmaktadır. Türkiye'de, iş gücü piyasası incelendiğinde, sosyal güvencesi olmadan günübirlik iş yapıp geçimini sağlayanların ve küçük esnafın krizin ilk sıradaki mağdurları oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Türkiye İşgücü İstatistikleri

	2017	2018	2019	Ocak 20
Çalışma Çağındaki Nüfus	59.894	60.654	61.469	62.015
İşgücüne Katılma Oranı (%)	52,8%	53,2%	53,0%	51,0%
Kadın	33,5%	33,6%	34,7%	32,2%
Erkek	71,7%	71,7%	72,4%	70,2%
İşgücü	31.643	32.275	32.549	31.628
İstihdam	28.189	28.738	28.080	27.266
İşsizlik	3.454	3.537	4.469	4.362
İşsizlik Oranı (%)	10,9%	11,0%	13,7%	13,8%
Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)	13,0%	12,9%	16,0%	15,7%
Genç Nüfusta İşsizlik Oranı(%)	20,8%	20,3%	25,4%	24,5%
İstihdamın Sektörel Dağılımı				
Tarım	5.170	5.297	5.097	4.376
Sanayi	5.514	5.674	5.561	5.649
Hizmetler	15.547	15.774	15.872	15.831
İnşaat	2.057	1.992	1.550	1.410

Kaynak : TÜİK

Türkiye istihdam verileri incelendiğinde, yaklaşık 31,6 milyon olan çalışan nüfusun, 15,8 milyonunun hizmetler sektöründe olduğu anlaşılmaktadır. 2019 sonu itibariyle 4,4 milyon işsiz olduğu Türkiye’de, kriz ile birlikte bu sayı artış gösterecektir. Hizmetler sektörü içerisinde başta turizm, lokanta, eğlence sektörleri olmak üzere her alanda işler durmuştur. Bu nedenle, hizmetler sektöründe yer alan çalışanların yarısından fazlasının işini kaybetmiş olmaları olasılığı bulunmaktadır. Böyle bir durumda Türkiye, yılın üçüncü çeyreğinde 10 milyonu aşan yeni işsiz sayısı ile karşılaşılabılır. Sanayi sektöründe de çok fazla işten çıkarmalar olduğu unutulmamalıdır.

Aynı şekilde tüm dünyada işsizlik en önemli sorun olarak ortaya çıkmıştır. ABD’de, Mart ayı sonu itibariyle işsizlik (kriz öncesi 3,4 milyon iken), 10 milyon kişiyi geçmiştir. Mart itibariyle % 4,4 olarak açıklanan işsizlik oranının % 15’lere kadar yükselme olasılığından bahsedilmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)¹, 2020 yılı içinde 25 milyon yeni işsiz olacağı tahminini yapmıştır. Son gelişmeler ile birlikte bu tahminin çok zayıf kaldığı söylenebilir.

İşsizliğin bu derece yüksek boyutlarda gerçekleşebilecek olması, hükümetlerin alacağı önlemlerin niteliğini de etkilemektedir. Gelişmiş ülkelerde, ilk önce para politikası araçları kullanarak ekonomide likidite kaynaklı bir daralma yaşanmaması için önlemler alınmıştır. Daha sonra, bütçe politikaları devreye girmiş ve hükümetler gelirsiz kalan tüm kitlelere doğrudan gelir aktarımı niteliğinde önlemler almışlardır. “Paraşüt para” olarak da isimlendirilen bu uygulamalar ile talep tarafında daha fazla gerileme olmasının önlenmesi hedeflendiği gibi, gelirini kaybedenlerin evde kalabilmelerinin sağlanması hedeflenmiştir. Aksi halde salgın ile mücadele edebilmek zorlaşabilecektir.

1 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_740193.pdf

Dünya Bankası, yoğun işsizliğin görülmeye başlandığı Asya bölgesi için hazırladığı raporda², para politikası tedbirleri olarak açıklanan hane halklarına yönelik kredi kolaylıklarını, tüketimlerini sürdürmelerini sağlamak ve ilk şoku atlatabilmeleri açısından yararlı bulmakla birlikte, genişlemeci politikaların “işçilerin evde kalmaya zorlandığı bu dönemde üretimi ve istihdamı artırmaya yardımcı olmayacağını” söylemektedir. Bu politikaların, maliye politikaları ile de desteklenmesi gerekmektedir.

Türkiye’de, gelişmiş ülkelerin uygulamalarına paralel olarak ilk önce para politikaları ile krize karşı önlem almaya başlamıştır. İlk açıklanan önlemlerin içerisinde çalışanların ve işsiz kalanların çok fazla düşünülmediği görülmüştür. Ancak, Mart sonu Nisan başında açıklanan önlem paketlerinde, giderek bütçe politikalarının daha fazla devreye sokulduğu ve gelirsiz kalanlara nakit aktarımı yapacak biçimde uygulamalara geçildiği görülmektedir.

Türkiye’de işsizlik ve gelirsiz kalmanın sonuçlarını giderebilmek için açıklanan, harcanabilir geliri etkileyen (doğrudan transfer niteliğindeki) önlemler şu şekildedir:

1. Minimum emekli aylığı 1.500 TL olacaktır.
2. İhtiyaç sahibi, en az 4,4 milyon kişiye kaynak aktarılacak. (bir defalık 1000 TL)
3. Asgari ücret desteği verilecektir.
4. Kısa çalışma ödeneği uygulaması yapılacaktır (3 ay süreyle)

2 <https://www.worldbank.org/en/region/eap/publication/east-asia-pacific-economic-update>

Nakit aktarım sağlayan tedbirlere ilave olarak, çeşitli kuruluşlar ve belediyeler aracılığıyla ihtiyacı olanlara ayni yardımlar ve destekler sağlanmaktadır. Diğer yandan, gelir açığını gidermek amacıyla ihtiyacı olanlara, yükümlülükleri ötelemek ve uygun koşullarda banka kredisi kullanabilmek (temel ihtiyaç desteği) gibi kolaylıklar da sağlanmıştır.

Salgının ne kadar sürede kontrol altına alınacağına bağlı olarak, maliye politikası ve doğrudan gelir aktarımına uygun politikaların önemi de artacaktır. Bunun ekonomik maliyeti ve bütçe üzerindeki yükü artıracığı kesindir. Ancak geline noktada, bu krizin sonuçlarının sadece ekonomik tedbirlerle giderilemeyeceğini düşünmek gerekmektedir. Ulusal ve hatta uluslararası dayanışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Alışılmış bir işsizlikten söz edilmemektedir. İnsanları açlığa ve çaresizliğe karşı korumak artık kamusal bir sorumluluktur.

I.4. Bütçe ve Borçlanma

Korona virüsü salgınının neden olduğu bu ekonomik krize karşı sadece para politikaları ile mücadele edilemeyeceği, ağırlıklı olarak bütçe politikalarının uygulanması gerekliliği iktisatçılar ve siyasetçiler tarafından kabul edilmiştir. Yükün büyük kısmı, bütçe üzerinden toplumsal olarak paylaşılacaktır. Ortaya çıkacak olan mali yükü karşılamak açısından, kaynak imkanları nedeniyle, gelişmiş ülkelerin daha şanslı olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, diğer ülkelerin ve Türkiye'nin krize karşı aldığı tedbirleri Raporumuzun sonraki bölümlerinde ele alacağız.

**KORONA SALGINININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİSİ
DEĞERLENDİRMELER VE ÖNERİLER RAPORU**

Tablo 4 : Türkiye Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi

Milyar TL	Mart 19	Mart 20	% Değişim	Ocak-Mart 2019	Ocak-Mart 2020	% Değişim
HARCAMALAR	78,8	91,1	15,6	254,5	285,4	12,1
1. Faiz Hariç Harcama	67,4	79,8	18,4	221,1	247,1	11,7
Personel Giderleri	19,8	23,7	19,7	63,8	75,8	18,8
Mal ve Hizmet Alımları	4,7	6,7	42,6	13,6	18,3	34,6
Cari Transferler	31,8	39,5	24,2	98,3	113,7	15,7
Sermaye Giderleri ve Transferleri	5,6	3,8	-32,1	18,9	16,1	-14,8
Diğer	5,5	6,1	10,9	26,5	23,2	-12,6
2. Faiz Harcamaları	11,4	11,3	-0,9	33,4	38,3	14,7
GELİRLER	54,3	47,4	-12,7	218,3	255,8	17,2
Vergi Gelirleri	41,1	36,9	-10,2	154,3	176,1	14,1
Vergi Dışı Gelirler	13,2	10,5	-20,5	64,0	79,7	24,5
BÜTÇE DENGESİ	-24,5	-43,7	78,4	-36,2	-29,6	-18,3
FAİZ DIŞI DENGİ	-13,1	-32,4	147,3	-2,8	8,7	-412,1

Kaynak : HMB

Türkiye, krizin yükünü taşımak açısından bütçesini kullanmak zorundadır. Uluslararası borçlanma piyasalarından kaynak bulmak zorlaşmıştır. Üstelik Türkiye'nin kısa vadeli borç geri ödeme yükünün büyüklüğü nedeniyle, mevcut durumda bir dış borç çevirme sorunu vardır. Türkiye'nin CDS primlerinin çok yükselmiş olması da dış borç bulmayı zorlaştırmaktadır. Hükümet, IMF, FED gibi kuruluşlardan kaynak temin etme konusunu henüz dikkate almamaktadır.

Bu çerçevede, bütçe üzerinden krizin yükünün karşılanmaya çalışılması bütçe açığını artacaktır. Bunun iyi yönetilmesi gerekmektedir. Aksi halde, kriz sonrasında fakirlik ve işsizlik (yeniden) en önemli problemimiz haline gelecektir. Merkezi bütçeye ait son veriler Tablo 4' de verilmiştir.

Küçülen bir ekonomide vergi gelirlerinin daralacağı açıktır. Bu durumda, bütçe açığının fonlanması ilk alternatif yolu iç borçlanmaya gitmek olacaktır. Bu gelişmenin, borçlanma piyasasında baskı yaratması ve faizleri yukarı çekmesi olasılığı yüksektir. Diğer yandan, borçlanma piyasasındaki devlet baskısı (crowding-out) özel sektör açısından sorunlar yaratabilecektir. Bu nedenle, iç borç dışında kaynak bulunması gerekmektedir. Dış kaynaklar bulunmaz ve kullanılamaz ise geriye, para basmak dahil tüm alternatiflerin kullanılması zorunluluğu kalmaktadır. Bu dönemde, enflasyonist etkiler ya da faizlerin yükselebileceği kaygısı, birinci öncelik olmamalıdır. Yükselen faiz TL'ye talep yaratılması açısından iyi olabilir. Krizin etkilerinin geçmesinden sonra, piyasadaki paranın çekilmesi de iyi hazırlanmış şeffaf bir program ile kolay bir şekilde gerçekleştirilebilir. Bu krizin hemen ardından kısa vadede talepte patlama olması olasılığı, çeşitli nedenlerle çok yüksek değildir. Kişilerin birikmiş borçlarını ödemeye çalışmaları, işsiz kaldıkları için ya da işyerleri kapandığı için gelirsiz kalmış olmaları, sağlık ve gelecek

kaygıları, tasarruf alışkanlıkları vb nedenlerle başlangıçta talepte bir artış ve talep kaynaklı enflasyonda bir artış beklenmemelidir.

Tablo 5: 2020 Mart Ayı Hazine Nakit Gerçekleşmeleri (Geçici) (Milyon TL)

	Ocak	Şubat	Mart	TOPLAM
1. GELİRLER	119.847	87.348	53.918	261.113
2. GİDERLER	97.161	96.126	94.364	287.651
FAİZ DIŞI GİDERLER	89.598	83.237	83.320	256.155
FAİZ ÖDEMELERİ	7.563	12.890	11.044	31.496
3. FAİZ DIŞI DENGE	30.249	4.112	-29.402	4.959
4. ÖZELLEŞTİRME ve FON GELİRLERİ	63	59	0	122
5. NAKİT DENGESİ (1+4-2)	22.750	-8.719	-40.445	-26.415

Kaynak : HMB

Nisan ayı başında açıklanan hazine nakit gerçekleşme verilerine göre, Mart ayında nakit bazlı gelirler yıllık %21 azalırken, giderler %13 artmıştır. İlk 3 ayda gider artışı sınırlı yavaşlamış ancak vergi ödemelerinin Korona virüs salgını nedeniyle ertelenmesi nakit açığın yıllık %171 artarak 40.4 milyar TL'ye yükselmesine neden olmuştur. Faiz dışı den-

ge Mart 2020'de 29.4 milyar TL açık vermiştir. Böylece, 12 aylık nakit açık rakamı Şubat 2020'deki 93.2 milyar TL'den 118.7 milyar TL'ye yükselmiştir. Yıllık bazda faiz dışı açık ise 27.3 milyar TL'ye ulaşmıştır. Sadece Mart ayı sonuçları bile bütçedeki radikal bozulmayı göstermektedir. Ertelenen vergi ödemeleri, yavaşlayan aktivite ve mali destek paketleri dikkate alındığında bütçe performansının önümüzdeki aylarda daha da bozulmaya devam edeceğini söyleyebiliriz.

Krizin getireceği yükün çok büyük olacağı tahmin ediliyor ancak ne kadar olacağı tahmin edilemiyor. Bu durum her türlü kaynağa duyulan ihtiyacı güçlendirmektedir. Bu nedenledir ki toplumsal yardım çağrısı yapılmıştır.

Sonuç olarak, iç kaynakların kullanılması zorunlu hale gelmiştir. Ancak, bu yeterli olmayacaktır. Mutlaka dış kaynaklara erişimin koşulları oluşturulmalı, gerekiyorsa para basılarak vatandaşların bu kriz koşullarında ayakta kalması sağlanmalıdır.

I.4.1. Borçlanma

Türkiye'de krizin etkilerinin izlenebileceği bir diğer veri olan borç rakamları da 2019 yılında büyük oranda bozulmuştur. 2019 yılında kamu iç borcu bir önceki yıla göre yaklaşık % 29, kamu dış borcu ise yaklaşık % 6 oranında artış göstermiştir. Bu dönemde Türkiye'nin toplam dış borcu ise yaklaşık % 1,8 azalma göstererek 436,9 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. Yani, kamunun dış borçlanmaya gittiği dönemde, özel sektörün döviz cinsi borçlarının bir kısmını ödediği görülmüştür.

Özellikle kamu iç borçlarındaki artış, indirilmek istenen faizler üzerinde bir baskı yaratmış, 2020 yılına da kamu iç borçlarını artıracak gelişmeler ile girilmiştir.

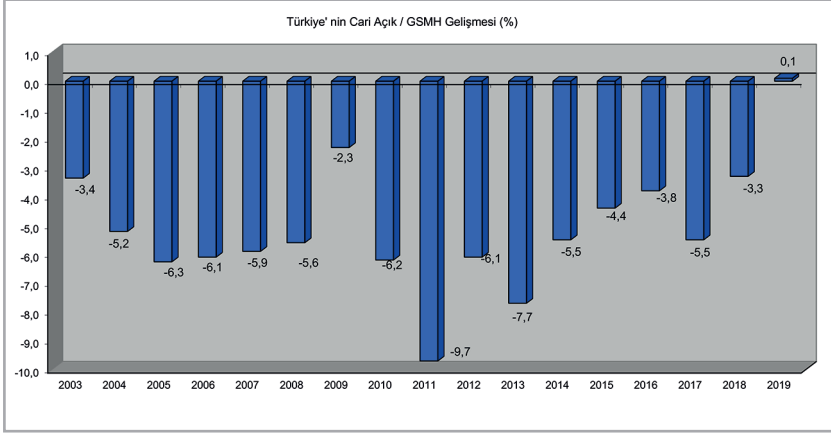
2019 yılında ekonomide yaşanan daralma başta ithalatı azaltarak, cari dengenin pozitifte dönmesine yol açmıştır. Turizmde iyi bir yıl olması da cari dengeyi rahatlatan bir gelişme olarak gözlenmiştir.

Diğer yandan, Türkiye'nin 2019 içinde uluslararası piyasalardan borçlanabilmesini sürdürmesi döviz kuru üzerindeki baskıyı kontrol edebilmesini sağladı. Ancak, dış borçların yapısı, Türkiye'nin riskli bir ülke olarak algılanmasının önemli gerekçelerinden biri olarak değerlendirildi ve rating şirketleri de bu argümanı sıklıkla kullandılar.

I.5. Cari Denge

Döviz ihtiyacı açısından cari dengenin izlenmesi önemlidir. Türkiye, 2019 yılında ekonomisinde yaşadığı küçülmeye bağlı olarak uzun yıllar sonra ilk kez cari fazla vermiştir. Bu sonuca en fazla katkı yapan kalemler, ithalatın azalması, turizm gelirlerinin artması ve uluslararası piyasalardan borçlanma imkanlarının sürmesi olarak açıklanabilir.

Cari dengedeki iyileşme merkez bankası döviz rezervleri üzerinde etkili oldu ve 2019 yılında rezervler % 15,5 oranında artarak 106,3 milyar USD oldu. Ancak, Korona virüsü salgınının etkisinin ortaya çıkması ile birlikte rezervlerde erime hızlandı ve 2020 Mart sonu itibariyle rakam 95,4 milyar USD olarak gerçekleşti.

Grafik 8: Cari Denge / GSMH Gelişmesi

Kaynak: TCMB

I.5.1. Dış Ticaret

Türkiye, Korona salgınına bağlı kriz ortaya ilk çıktığında, bozulan tedarik zincirinden faydalanarak dünya ticaretinden daha fazla pay alma ortamının kendisi için oluştuğunu düşündüğü bir dönem yaşadı. Oysa durumun öyle olmadığı kısa sürede anlaşıldı. Diğer yandan, üretim aşamasında ihtiyaç duyulan tedarikler açısından ağırlıklı olarak ithalata bağlı bir yapısı olması da ihracatı artırmasının önünde yine sorun olarak durmaya devam etmektedir.

Tablo 6: Dış Ticaretin Kompozisyonu (Milyon USD)

	Şubat			Ocak - Şubat			% Dağılım	
	2019	2020	% Değ.	2019	2020	% Değ.	2019	2020
İHRACAT	14.323	14.653	2,3	28.198	29.357	4,1	100,0%	100,0%
Sermaye Malları	1.745	1.766	1,2	3.383	3.337	-1,4	12,0%	11,4%
Ara Malları	6.812	6.668	-2,1	13.539	13.689	1,1	48,0%	46,6%
Tüketim Malları	5.712	6.168	8,0	11.142	12.156	9,1	39,5%	41,4%
Diğer	54	51	-5,6	134	175	30,6	0,5%	0,6%
İTHALAT	16.056	17.634	9,8	31.222	36.841	18,0	100,0%	100,0%
Sermaye Malları	2.345	2.187	-6,7	3.925	4.486	14,3	12,6%	12,2%
Ara Malları	12.135	13.443	10,8	24.119	28.437	17,9	77,3%	77,2%
Tüketim Malları	1.509	1.964	30,2	3.051	3.767	23,5	9,8%	10,2%
Diğer	67	40	-40,3	127	151	18,9	0,4%	0,4%
TİCARET DENGESİ	-1.733	-2.981	72,0	-3.024	-7.484	147,5		

Kaynak : TÜİK

Türkiye'nin ihracatını artırmaya hem döviz kazancını artırmak hem de büyüme ve istihdam açısından ihtiyacı bulunmaktadır. Yılın ilk 2 ayında ihracat önceki yıla göre artış gösterdi. Ancak, gümrük kayıtları üzerinden açıklanan Mart ayı verilerine göre ihracat önceki yılın aynı ayına göre % 18 küçüldü. Yılın ilk 3 ayında ise ihracat % 4 küçülmüş oldu. Oysa aynı dönemde ithalat artışı sürdü ve ithalat büyümesi % 12 olarak gerçekleşti. Bu gelişmenin yılın ikinci çeyreğinde de sürmesini bekleyebiliriz. Bu durumda, dış ticaret tarafında cari açığı büyütecek bir süreç yaşanacaktır.

Diğer yandan, Türkiye dış ticaretinin yoğun olarak yapıldığı bölgelere baktığımızda, genel bir daralma beklentisi olduğu görülmektedir. Bu durumda ihracatı artırmak zor olacaktır.

Tablo 7: Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret (Milyon USD)

Ülke Grubu	2019 / Ocak-Şubat		2020 / Ocak-Şubat	
	Değer	% Pay	Değer	% Pay
İhracat	28.198		29.357	
Avrupa Birliği (EU-28)	14.543	51,6%	14.371	49,0%
Diğer Ülkeler	13.655	48,4%	14.986	51,0%
Asya Ülkeleri	7.105		7576	
İthalat	32.221		36.841	
Avrupa Birliği (EU-28)	10.379	32,2%	12.055	32,7%
Diğer Ülkeler	21.842	67,8%	24.786	67,3%
Asya Ülkeleri	10.430		11431	

Kaynak : TÜİK

Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı AB'dir. Hem ithalatın hem de ihracatın yaklaşık % 50'si AB ile yapılmaktadır. AB bölgesinde beklenen küçülmeyi yukarıda tartışmıştık. Buna bağlı olarak, HSBC araştırmasında, 2020 yılında AB bölgesinde ihracatın % 9,2, ithalatın % 7,8 oranında daralabileceği öngörülmüştür. AB'nin en güçlü ortağı Almanya'da ise küçülmenin % 10'ları bulabileceği beklenmektedir. Böyle bir sonucun ortaya çıkması halinde, Türkiye'nin AB bölgesi ile olan dış ticaretinin de en az bu oranlarda küçülebileceğini öngörebiliriz.

Diğer yandan, Türkiye'nin enerji ithalatından kaynaklanan faturasının, küçülen ekonomi ve düşen enerji fiyatlarına bağlı olarak düşeceği anlaşılmaktadır. Enerji ithalatının maliyetindeki azalmaya bağlı olarak Türkiye'nin 10 milyar USD üzerinde bir tasarrufunun olabileceği öngörülebilir.

Bu değerlendirmelere bağlı olarak, dış ticaret gelişmeleri sonrasında Türkiye'nin döviz ihtiyacının artabileceğini söylemek doğru olmayacaktır. Korona salgını etkisi sonrasında, açıkladığımız nedenlerle 2020 yılında cari denge üzerine dış ticaret tarafından olumsuz bir etki beklemiyoruz.

I.5.2. Turizm

Türkiye için turizm, cari dengenin önemli kaynak kalemlerinden birisidir. Her yıl büyüyen gelir yapısı ve sahip olduğu döviz girdisini artırma potansiyeli ile bu önemi daha da artmaktadır. Ancak, Korona salgınının tüm dünyada ilk ve en fazla etkilediği sektörlerin başında turizm gelmektedir. Turizm hareketleri hemen hemen durmuştur. 2019 yılında 34,5 milyar USD turizm geliri elde eden Türkiye için bu geliri kaybetme riski ortaya çıkmıştır.

Turizm hareketlerinin durması ve diğer seyahat kısıtlayıcı önlemler, zincirleme etkisini göstermiş ve başta hava taşımacılığı olmak üzere, tüm ulaşım sektörü, turizm üzerinden talep oluşturan perakende ve gıda sektörü en fazla etkilenen sektörler arasına girmişlerdir.

Tablo 8: Türkiye Turizm Gelişmeleri

	2016	2017	2018	2019
Gelen Turist Sayısı (Bin Kişi)	30.907	37.970	45.767	51.747
Turizm Gelirleri (Milyon USD)	22.107	26.284	29.513	34.520
Gelen Turist Başına Gelir (USD)	715,3	692,2	644,9	667,1

Kaynak : TÜİK

2019 yılı turizm verileri incelendiğinde, yaklaşık 10 milyar USD'nin ilk 5 ayda geldiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık 17,5 milyar USD gelir ise Haziran-Eylül döneminde elde edilmiştir. Türkiye, 2019 yılında benzeri bir turizm geliri elde etmeyi planlamış olsa bile (2020 yılı hükümet öngörüsü 41 milyar USD idi), yılın en azından ilk yarısını kullanamayacağını varsayabiliriz. Sonrasında turizm hareketlerinin hızlı bir büyüme göstermeyeceği öngörüsüne bağlı olarak 2019 yılı turizm gelirlerinin yarısına bile ulaşılması başarı sayılacaktır.

Diğer yandan, Türkiye'nin 2019 yılında gerçekleştirdiği turizm harcaması ise 4,5 milyar USD' dir. 2020 yılı içinde, bu tutarın da en az yarısının ülkede kalacağı öngörülebilir.

Turizm sektörü için beklenen gelişmeler, sektörün cari dengeye katkısının önceki yıllara kıyasla çok sınırlı kalacağını göstermektedir. Bu nedenle, ekonomideki küçülmenin ithalat harcamaları üzerinden cari dengeyi olumlu etkilemesi beklenirken, turizm gelirlerindeki azalmanın da olumsuz etkisi beklenebilir.

I.5.3. Sermaye Hareketleri ve Cari Açığın Finansmanı

2020 yılı ilk 3 ayında Türkiye sermaye piyasasından yaklaşık 6,9 milyar USD çıkış gerçekleşmiştir. Bu çıkışın 4,7 milyar USD'lık kısmı tahvil piyasasından, 2,3 milyar USD'lık kısmı ise hisse senedi piyasasından olmuştur.

2002 yılı sonrasında doğrudan yabancı sermaye girişini büyük rakamlara taşıyan Türkiye ekonomisine, 2019 yılında 1 milyar USD civarında doğrudan yabancı sermaye girişi olmuştur. 2019 yılı, bütün dünyada gelişmekte olan ülkelere sermaye girişlerinin çok azaldığı bir yıl olmuş, bu eğilim 2020 yılı ilk 3 ayında da sürmüştür. Sermaye hareketleri yılbaşından itibaren tersine dönmüştür. Uluslararası Finans Enstitüsü (IIF)'nin açıklamasına göre, gelişmekte olan ülkelerden Mart ayı itibarıyla çıkan sermaye tutarı 83.3 milyar USD olarak rekor düzeye yükselmiştir. Aynı dönemde, gelişmekte olan ülkelere para çıkarken, gelişmiş ekonomilere para girişi olduğu gözlenmiştir.

Diğer yandan, uluslararası borçlanma piyasaları da daralma göstermiştir. Gelişmekte olan ekonomilerin bu piyasalardan borçlanması zorlaşmıştır. Türkiye'nin dış borç bulması giderek zorlaşmış, 2019 yılında başlayan yüksek riskli ülke algısı 2020 başında da devam etmiş ve 2019 yılı sonunda 279 baz puan olan CDS primi, Nisan ayının ilk günlerinde 642 baz puana kadar çıkmıştır. Bu gelişmeler Türkiye'nin uluslararası piyasaları borç bulmak için kullanma alternatifini azaltmıştır.

Türkiye'nin Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası finansal kuruluşlardan borç almayı ise pek tercih etmeyeceği anlaşılıyor. IMF, Korona virüs salgınına karşı verilen mücadeleye destek olmak için 1 trilyon USD tutarında bir paket açıklamıştır. Ancak Türkiye, bir siyasi tercih olarak, bu paketten yararlanmak isteyen ülkeler arasında yer almadı. Dünya

Bankasının, nispeten çok düşük tutarda açıkladığı yardım paketi için de Türkiye'nin ismi geçmiyor. Bunların yanında, FED'in sunduğu bir imkan olan SWAP piyasası Türkiye'ye açılmadı. Yine FED tarafından kontrol edilen Repo piyasası da, Türkiye'nin elinde büyük tutarlarda ABD Hazine tahvilleri olmadığı için önemli bir alternatif olarak görünmüyor.

Ödemeler dengesinin cari hesaplarında denklik olsa dahi dış borç ödemeleri için finansmana ya da rezervlere ihtiyaç olduğunu hatırd tutmak gerekiyor. Uluslararası sistemde eğer bütüncül bir politika tasarımı ortaya çıkmayacaksa Türkiye dış borç ödemelerini yapmada zorlanacaktır. Vadesi bir yıl içinde gelen kısa vadeli borçların milli gelire oranı kabaca yüzde 20 seviyesindedir. Bunun borçlanma piyasalarından finanse edilmesi ise "kırılgan ekonomi" kategorisinde olmamız gibi bilinen nedenlerle kısıtlı olabilecektir. Ancak dünyanın genelde içinde bulunduğu durum nedeniyle borçlu ülkelerin borçlarını öteleme yolu açılması gündeme gelirse Türkiye'nin bu olanaktan yaralanma yoluna gitmesi doğaldır.

Uygulanan ekonomi politikası nedeniyle zaten erimiş olan döviz rezervleri, bundan sonra da kaygı nedeni olmaya devam edecektir. Türkiye'nin dış borç ödemelerinin devam edeceği varsayımıyla, döviz rezervlerindeki azalış hem döviz kurlarında artış hem de potansiyel olarak sermaye hareketlerindeki serbestide kısıtlayıcı bir politika alanına doğru sürüklenmektedir.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde, cari dengede ortaya çıkabilecek fon ihtiyaçlarını karşılamak açısından Türkiye'nin, uluslararası borçlanma piyasalarını kullanması olanağının çok kısıtlı olduğu, diğer alternatiflerin ise şimdiden gündem dışı kaldığı söylenebilir. Korona virüs salgınının ekonomi üzerindeki etkileri devam ettiği sürece, sermayenin

gelişmekte olan ülkelere dönebileceğine ilişkin bir beklenti de bulunmamaktadır.

Türkiye'nin, bir yandan, dış borçlarda net ödeyen tarafta olmasının devam etmesi, diğer yandan kısa vadeli sermaye çıkışı ve döviz açığının sadece hizmet gelirleri kaynaklı artışla karşılayabiliyor olması, döviz rezervlerini önümüzdeki dönemde giderek eritebilir. Bu durum, iç piyasa ortaya çıkacak düşük tutarlı taleplerin dahi döviz kurları üzerine baskı oluşturabileceği bir ortam yaratabilecektir.

I.6. Tasarruflar ve Tasarruf Eğilimi

Türkiye'de tasarruf yetersizliği kronik bir sorun olarak nitelendirilmektedir. Tasarrufların milli gelire oranı, yeni seriyle % 24'ler civarındadır. Dünya ortalamalarına göre makul görünen bu orana rağmen, tasarruflar, milli gelir büyümesini finanse etmekte yetersiz kalmaktadır.

Başka bir açıdan bakıldığında, halen tasarruf aracı olarak döviz tercihi ağır basmaktadır. Bankalardaki tasarrufların % 55 kadarı döviz cinsinden tutulmaktadır. Sermaye piyasaları tasarrufların kullanılabileceği önemli bir alternatif olamamıştır.

Korona virüsü salgınının yol açtığı ekonomik krizin diğer ekonomik krizlerden farklı özelliklerinin olması nedeniyle, kriz sonrasında tasarruf alışkanlıklarında değişim olabileceği yönünde görüşler açıklanmaktadır. Bu olasılığın güçlü olduğunu düşünüyoruz. Özellikle sigorta sistemine yapılan ve gelecek kaygısına dayalı tasarruf tipleri güçlenebilir. Bu durum, hem sermaye piyasalarını güçlendirecek, hem de tasarrufların vade yapısını değiştirebilecektir.

I.7. Varlık Fiyatları

Korona salgını kaynaklı bu kriz, hem arz tarafını hem de talep tarafını etkileyerek ekonomileri küçültmektedir. Kazançlar kaybolurken maliyetler artmaktadır. Bu sürecin ne kadar devam edeceği tam olarak tahmin edilemediği gibi, küçülmenin boyutları da net olarak öngörülemezdir. Bu belirsizlik ortamında bütün ülkelerde milli gelir azalırken varlık fiyatları da düşmektedir. Bu durum, bütün ülkeleri varlık satın alımları açısından uygun bir pazara dönüştürmektedir. Krizin etkilerinin ortadan kalkmaya başlaması ile birlikte satın almaların artması beklenebilir. Ancak, krizin herkesi etkilediği düşünüldüğünde, varlık satıcısı olacak ve sıkıntıda olan ülkeler olacağı gibi, varlık almak isteyen ama fon bulmakta zorlanan ülkeler de olacaktır.

Daha önce, 2001 krizinin ardından varlıklarının değeri çok düşen Türkiye'ye yönelik, satın alma amaçlı bir sermaye akımı olmuştu. Bu dönemde, benzer bir sürecin yaşanması olasılığı güçlü görünmektedir.

Türkiye'de kaynak sıkıntısı devam etmektedir. Yeni kaynaklar bulabilmek açısından varlık satışları yine gündeme gelebilecektir. Korona kaynaklı krizin kontrolü yıl ortasında sağlansa bile, yarattığı hasar uzun süreli etki bırakabilecektir. Ancak, varlıkların düşük değerlerle satılması riskine karşı da önlemler alınması doğru olabilir. Bazı alanlarda devlet alıcı olabileceği gibi, varlık satışlarına ilişkin olarak, değeri koruyabilecek düzenlemeler de yapılabilir.

Böyle bir durumun ülkenin lehine sonuçlar doğurabilmesi için yerli üretimi teşvik edecek koşulların oluşturulması yararlı olacaktır. Türkiye yeniden, tedarik zincirinin önemli bir ülkesi olarak ortaya çıkabilir. Bunu sağlayabilecek politikalar oluşturulabilir. Bunun sağlanamaması halinde, bir kez daha varlıkların düşük bedellerle ve toplam üretimi arttırmaya katkısı olmayacak biçimde el değiştirmesine neden olunabilir.

KORONA VİRÜSÜ SALGINI
VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE
ETKİLERİ

T

üm dünya ekonomileri ve Türkiye ekonomisi, geçmişte çeşitli ve çok boyutlu krizler yaşamış olmalarına rağmen, ilk defa içinde ölüm korkusunun belirleyici olduğu ve ekonominin kendi iç dinamiklerinden kaynak-

lanmayan büyük bir ekonomik sorunu yaşıyorlar.

Henüz salgının ilk belirtilerinin ortaya çıkmasından önce, dünya ekonomileri için yapılan tahminlerde (daha sonra yukarı yönlü revizyonlar yapılmış olsa da) 2020 yılında ekonomik büyümenin sıkıntılı olabileceğinden hatta bir çok ekonomi ve özellikle gelişmiş ekonomiler için bir resesyon olasılığında bahsediliyordu. Kısacası, zaten ekonomik işleyişin kendi içinde kriz koşulları konuşulmaktaydı ve birçok ülkede bu gerekçelerden hareketle krize karşı önlemler alınıyordu, özellikle merkez bankaları tarafından, genişletici önlemler açıklanmaya başlanmıştı.

Korona virüs pandemisinin ortaya çıkması ile birlikte bu önlemler daha da genişletilerek açıklanmaya başlandı. Çünkü bu krizin diğer ekonomik krizlerden önemli bir farkı ortaya çıkmıştı. Ekonomik ve finansal sonuçlarının dışında, içinde ölüm (ve ölüm korkusu) vardı ve mücadele edebilmek için önerilen tek yöntem, insanlar arasındaki teması en aza indirmek, mümkünse belli bir süre temas edilmeden (karantina koşullarında) yaşamı sürdürmektir. Korona virüs salgını, diğer pandemilerden farklı olarak çok daha hızlı yayılıyor, dünyadaki ülkelerin hemen tamamında görüldü ve bilim insanları bu yayılmanın nasıl ve ne zaman durdurulabileceğini öngöremiyorlar. Bu durum ise, ekonomik aktivitenin güçlü bir şekilde etkilenmesi anlamına geliyor.

Türkiye resmi olarak ilk kez 11 Martta Korona virüs vakası ile yüzleşti. Henüz salgının başında olmamıza rağmen ekonomik etkileri ise güçlü biçimde hissedilmeye başlandı. Bu bölümde öncelikle, Korona virüs salgınının gündeme gelmesi ile birlikte Türkiye’de ekonomik perspektiften neler yapıldı, hangi kararlar alındı konusu ele alınacak ayrıca, çeşitli başlıklar altında, salgın Türkiye ekonomisini nasıl etkilemektedir ve bundan sonrasında neler olabilir sorusuna yönelik cevaplar araştırılacaktır.

II.1. Büyüme Üzerine Etkileri (Makro Analiz)

Korona Virüs Salgınının etkisi başlamadan önce gündeme gelen resesyon artık daha net konuşuluyor. Dünya ekonomileri küçülürken Türkiye ekonomisinin de küçülmesi kaçınılmaz görünüyor. Çünkü Korona Salgını ile birlikte gündeme gelen sosyal mesafe uygulaması, daha etkili olması açısından evde kalma çağrılarına dönüştü ve üretim faaliyetleri kısıtlandı. Bu süreçte üretim azaldı, yatırımlar gündemden düştü ve bu gelişmelerin sonucunda toplam talep de zayıfladı. Üretimin durması işsizliği ortaya çıkartmakta bu ise harcanabilir gelirin otomatik olarak düşmesine yani talebin ortadan çekilmesine yol açmaktadır. Bir sonraki aşamada etkilenecek olan parametrenin ise tasarruflar olması kaçınılmaz görünmektedir.

Kesin analizler yapılmamış olmakla birlikte genel olarak, salgının ekonomik etkilerinin çok derin olabileceği kabul edilmektedir. Salgına yakalanan insanların ekonomiye katkısı kaybolmaktadır. Tedbirler nedeniyle nüfusun, % 50’den fazla kısmı tüm üretim ve tüketim faaliyetlerinden çekilmektedir. Bu durum, tedarik tarafını aksattığı gibi, büyük oranlı talep daralmasına da yol açmaktadır.

Tablo 9’ de, HSBC araştırma ekibinin tahminleri (kötü senaryo: ekonomiler yılın son çeyreğine kadar çalışmıyor) yer alıyor.

Tablo 9 : Dünya ve Belli Ülkeler için Büyüme ve Enflasyon Tahminleri

	2019		2020		2021	
	GSMH (%)	Enflasyon (%)	GSMH (%)	Enflasyon (%)	GSMH (%)	Enflasyon (%)
Dünya	2,6	3,1	-3,3	5,4	5,4	2,6
Gelişmiş Ekonomiler	1,7	1,5	-5,9	5,5	5,5	1,3
Gelişmekte Olan Ekonomiler	4,0	4,3	0,5	5,2	5,2	3,3
ABD	2,3	1,8	-6,5	6,0	6,0	1,6
ÇİN	6,1	2,9	3,0	6,5	6,5	1,7
JAPONYA	0,7	0,5	-4,1	2,8	2,8	0,0
HİNDİSTAN	5,3	4,8	0,0	8,1	8,1	3,9
AB	1,2	1,2	-6,4	6,1	6,1	1,3
İNGİLTERE	1,6	1,8	-5,5	6,3	6,3	1,5
RUSYA	1,3	4,5	-1,5	1,2	1,2	4,1
BREZİLYA	1,1	3,7	-2,7	2,6	2,6	3,8
TURKEY	0,9	15,5	-3,2	12,6	3,7	12,1

* Ortalama TÜFE verileri

Kaynak : HSBC, Global Research, Q2 2020

Resesyon dönemlerinde zayıf şirketlerin batması normaldir ve bu sonuç beklenir. Ancak Korona salgını, sorunu daha da derinleştirmiştir. Bu kriz döneminde sadece ekonomik açıdan kırılgan şirketler değil, tedarik zincirindeki zayıf halkalardan etkilenen diğer işletmeler de batma riskine girmişlerdir.

2019 yılı biterken gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için 2020 ve sonrasına yönelik büyüme tahminleri oldukça muhafazakâr hedeflerden oluşuyordu. Hatta Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlar, Ocak

ayı içinde bazı bölgeler için büyüme tahminlerini yukarı yönlü revize etmişlerdi. Ancak, bu tahminlerin tamamı bozulmuş, Mart sonrasında revize edilmiş ve yeni tahminler yayınlanmaya başlanmıştır. IMF'nin 14 Nisan tarihinde yayınlanan “World Economic Outlook”³ raporunda, tüm tahminler radikal biçimde revize edilmiş ve çok sert küçülmeler öngörülmüştür.

3 <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020>

Tablo 10: IMF, Reel GSYH Büyüme Tahminleri (%)

	2019	2020(F)	2021(F)
Dünya	2,9	-3,0	5,8
Gelişmiş Ekonomiler	1,7	-6,1	4,5
ABD	2,3	-5,9	4,7
Euro Bölgesi	1,2	-7,5	4,7
Almanya	0,6	-7,0	5,2
Fransa	1,3	-7,2	4,5
İtalya	0,3	-9,1	4,8
İspanya	2,0	-8,0	4,3
Japonya	0,7	-5,2	3,0
İngiltere	1,4	-6,5	4,0
Kanada	1,6	-6,2	4,2
Diğer Gelişmiş Ekonomiler	1,7	-4,6	4,5
Gelişmekte Olan Ekonomiler	3,7	-1,0	6,6
Asya Bölgesi	5,5	1,0	8,5
Çin	6,1	1,2	9,2
Hindistan	4,2	1,9	7,4
Asya-5	4,8	-0,6	7,8
Gelişmekte Olan Avrupa	2,1	-5,2	4,2
Rusya	1,3	-5,5	3,5
Latin Amerika	0,1	-5,2	3,4
Brezilya	1,1	-5,3	2,9
Meksika	-0,1	-6,6	3,0
Orta Doğu ve Orta Asya	1,2	-2,8	4,0
Suudi Arabistan	0,3	-2,3	2,9
Sahra Altı Afrika	3,1	-1,6	4,1
Nigerya	2,2	-3,4	2,4
Güney Afrika	0,2	-5,8	4,0
Geri Kalmış Ülkeler	5,1	0,4	5,6
TÜRKİYE	0,9	-5,0	5,0

Kaynak : IMF, World Economic Outlook. April 2020.

2020 yılı için Dünya Bankası⁴ tarafından, gelişmekte olan ülkelerin yaklaşık %4,1, gelişmiş ülkelerin yaklaşık %1,4 ve tüm dünya ekonomisinin ise yaklaşık %2,5 oranında büyümesi tahminleri yapılırken, Mart 2020 itibariyle tüm tahminler revize edilmiştir.

Bu tahminlerden en dramatik olanlardan bir tanesi Çin ekonomisi için ortaya çıkmıştır. Geçen yılsonunda yapılan tahminlerde Çin ekonomisinin % 6 civarında büyümesi öngörülürken, Korona salgınına bağlı ekonomik gelişmelerden sonra bu tahminler (-)% 3 - (+) % 3 aralığında revize edilmiştir. Dünya Bankası, IMF raporundan önce, Asya bölgesi için yayınladığı bir çalışmasında⁵, Çin ekonomisinin 2020 yılı içinde iyi senaryoda % 2,1, kötü senaryoda ise % 0,5 büyüebileceğini öngörmektedir.

OECD'nin Mart ayı içinde yaptığı tahminlere baktığımızda, küçülme öngörmelerine karşın, halen ağırlıklı olarak iyimser senaryo üzerine çalıştıkları görülmektedir. OECD; dünya ekonomisindeki küçülmenin ilk tahminleri olan % 2,9'dan % 2,4'e düşmek şeklinde olacağını öngörmektedir. Aynı şekilde, Euro bölgesinin % 0,8, Çin'in % 4,9 ve ABD'nin ise % 1,9 büyüebileceği tahmini yapılmıştır.

AB bölgesi için yapılan tahminler de sert küçülmeye işaret etmektedir. HSBC kötü senaryosu % 6,4 küçülme göstermektedir. Genel kanı, Avrupa bölgesinin bu kadar küçülme yaşamayacağı şeklinde olsa bile, negatif büyüme olasılığı yüksek görünmektedir. Dünya Bankası'nın AB bölgesi için kriz öncesinde yaptığı 2020 tahmininde de zaten % 1 büyüme öngörülmüştü. Korona salgınının etkisi ile bu tahminler negatife dönebilecektir.

4 Dünya Bankası,2020, Global Economic Prospects.

5 <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/business/world-bank-sees-coronavirus-outbreak-taking-a-big-toll-on-asias-economy/articleshow/74905388.cms>

Avrupa Birliği için yapılan tahminler, Türkiye ekonomisinin büyümesini etkileyen önemli ekonomik bölgelerden birisi olması nedeniyle önemlidir.

Mc Kinsey&Company⁶, Mart ayı içinde yaptığı revize tahminlerinde, ABD ekonomisinin en iyi senaryo ile dahi % 2,4 civarında küçüleceğini, Çin'in % 0,4, AB bölgesinin % 4,4 ve dünya ekonomilerinin ise toplam olarak % 1,5 oranında küçüleceğini tahmin etmektedir.

IMF'nin, korona virüsünün ekonomiler üzerine olabilecek etkilerini tahmin ettiği "World Economic Outlook" çalışmasında, Türkiye için yapılan tahminleri tablo 11' de verilmiştir. IMF, Türkiye GSYH'sının 2020'de % 5 küçüleceğini ancak küçülme yaşanırken enflasyonun düşmeyeceğini öngörmektedir. Diğer yandan, küçülmenin bir kez daha cari açık lehine bir gelişme sağlayacağı, işsizlikte ise % 17,2 gibi rekor bir seviyeye ulaşacağı tahmin edilmiştir.

Tablo 11: IMF Türkiye Tahminleri

Büyüme			Enflasyon			Cari Denge			İşsizlik		
2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
0,9%	-5,0%	5,0%	15,2%	12,0%	12,0%	1,1%	0,4%	-0,2%	13,7%	17,2%	15,6%

Kaynak : IMF, World Economic Outlook, April 2020.

Türkiye için YEP ile açıklanmış olan tahminler Tablo 12'de gösterilmektedir. Bu verilere göre Türkiye ekonomisinin 2020 ve sonraki yıllarda % 5 büyümesi öngörülmüştür. Aynı şekilde, Dünya Bankası'nın 2020 tahminlerini içeren bahsi geçen raporundaki Türkiye 2020 yılı büyüme rakamı % 3 olarak açıklanmıştır. Ancak, Mart ayı ile birlikte ekonominin yüksek oranlı bir daralma yaşamaya başladığı gözlenmektedir.

6 Mc Kinsey&Company,2020, Covid-19: Briefing Note, March.

Tablo 12: Yeni Ekonomi Programı (YEP) Tahminleri

	YENİ EKONOMİ PROGRAMI (2020 - 2022)				
	2018	2019	2020	2021	2022
BÜYÜME VE İSTİHDAM					
GSYH Büyümesi	2,8	0,9	5,0	5,0	5,0
Toplam Tüketim	1,2	0,9	4,6	3,1	3,3
Toplam Sabit Ser. Yatırımı	-0,6	-10,0	9,3	9,0	8,1
Net İhracatın Büyümeye Katkısı	3,6	2,8	-0,6	0,4	0,5
GSYH(Milyar TL, Cari Fiyatlarla)	3.724,0	4.280,0	4.872,0	5.484,0	6.070,0
GSYH(Milyar USD, Cari Fiyatlarla)	789,0	754,0	812,0	856,0	900,0
İşsizlik Oranı (%)	11,0	13,7	11,8	10,6	9,8
ENFLASYON					
TÜFE Yıl Sonu (%)	20,3	11,84	8,5	6,0	4,9
KUR					
USD / TL (Ortalama)	4,72	5,94	6,00	6,41	6,74
DIŞ TİCARET					
İhracat (Milyar USD)	176,9	181,4	190,0	202,0	213,0
İthalat (Milyar USD)	231,2	207,8	231,5	247,0	260,0
Dış Ticaret Dengesi (Milyar USD)	-54,3	-26,4	-41,5	-45,0	-47,0
Cari Denge (Milyar USD)	-27,0	1,7	-9,6	-7,0	0,0
Cari Denge / GSYH (%)	-3,4	0,1	-1,2	-0,8	0,0

Kaynak : Hazine ve Maliye Bakanlığı

Öncü göstergeler arasında yer alan dış ticaret verilerinde (Mart ayı itibarıyla; İhracat yüzde 17,81 oranında, ilk üç ayda ise yüzde 3,93 oranında küçülmüştür) bu daralma somut biçimde gözlenebilmektedir. Diğer yandan, temel sektörler olarak sayılan otomotiv, tekstil, metal eşya gibi

sektörlerde çalışan firmalar üretimlerine ara vermişler ya da kapasitelerini minimuma indirmişlerdir.

Korona virüs salgınının etkilerinin ortaya çıkmasından sonra, YEP verilerinin tamamının revize edilmesi gerekmektedir. Revizyonun nasıl olması gerektiği, öncelikle sağlık sektöründen gelecek haberlere bağlıdır. Bulunacak çözümlere ve zamanlamasına göre farklı tahminler yapılması mümkündür. En iyi senaryoyu konuşacak olursak eğer, Haziran ayı içinde Korona salgınının kontrol edildiği teyit edilebilir ve ekonomik toparlanma başlayabilir. Bu durumda, 2020 için, düşük de olsa pozitif bir milli gelir büyümesi konuşma şansımız olabilir. Çözümün daha geç geleceğini düşünen diğer senaryolarda 2020 yılı, tüm dünya ekonomileri ile birlikte Türkiye’de de negatif büyümeye neden olacaktır. 2020 yılı ikinci çeyrekle birlikte üçüncü çeyreğin de kaybedilmesi halinde 2009 yılında yaşanmış olan %4,7’lik küçülmenin çok altına gelmesi olasılığı da bulunmaktadır.

II.2. Dolarizasyon ve Fiyat Artışları

Fiyat artışları söz konusu olduğunda, Türkiye’nin karşılaştığı bir diğer sorun, dolarizasyona bağlı etkilerdir. Türkiye’de, tasarrufların artık yarıdan fazlası döviz niteliğinde tutulmaktadır. Merkez bankasının verilerine göre, Mart 2020 sonu itibariyle, yurtiçi yerleşiklerin bankalardaki döviz mevduatları 197 milyar USD üzerindedir. Yılın ilk 3 ayında Türkiye’den çıkan net döviz miktarı 6,9 milyar USD’ ı aşmıştır. Bu dönemde gelişmekte olan ülkelerden de döviz çıkışı sürmektedir. Uluslararası Finans Enstitüsü (IIF), Mart 2020 itibariyle ilk 3 ayda, gelişmekte olan ülkelerden döviz çıkışının 83,3 milyar USD olduğunu açıklamıştır

İthalatın % 77’den fazlası ara malından, % 10 kadarı tüketim malından oluşmaktadır. Üretimin ithalata dayalı olarak sürdürülmesi, döviz kur-

larındaki değişimin, özellikle de artışların üretim maliyetlerine yansıtıldığını göstermektedir. Bunların dışında kalan hizmetler sektöründe dahi döviz bazlı fiyatlamaların yaygın bir uygulama olduğu gözlenmektedir.

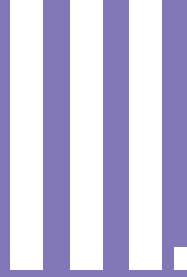
Döviz kurlarındaki artış, gecikmeli de olsa mutlaka fiyatlara yansımaktadır ve bu özelliği nedeniyle kur artışları Türkiye’de enflasyonun en önemli kaynaklarından biri olarak görülmektedir.

Bu dönemde, dış ticareti büyütme imkanı sınırlıdır. Türkiye’nin özellikle ihracatı artırması kolay olmayacaktır. Turizm gelirlerinin de, yılın ikinci yarısı kullanılabilse dahi geçen yılki seviyesinin yarısı kadar olabileceği öngörülebilmektedir.

Bunlara ilave olarak, Türkiye’nin dış borç geri ödemeleri bulunmaktadır ve bunun için de döviz bulmak gerekecektir. Tüm bu gelişmeler, TL üzerindeki baskıyı artırmakta ve kurları yukarı çekebilecek koşulları hazırlamaktadır.

Korona salgını sonrasında uluslararası piyasalarda ve özellikle borçlanma piyasalarında ortaya çıkan gelişmeler Türkiye’nin döviz cinsi kaynak bulma alternatiflerini azaltmıştır. Hükümetin, diğer alternatifler olan IMF ve Dünya Bankası kaynaklarını siyasi tercih olarak kullanmak istemediği anlaşılmaktadır. Bu dönemde kullanılacak bir diğer alternatif olan FED SWAP piyasası Türkiye’ye açılmamıştır. Repo piyasasını kullanarak nakit yaratma alternatifinin ise, Repo’ya uygun yeterli menkul kıymet olmaması nedeniyle kullanılamayacağı anlaşılmaktadır.

Tüm bu tespitler çerçevesinde Türkiye, mevcut dış borç yapısı ve yükselen risk primine de bağlı olarak, kur artışına bağlı enflasyon riskini de taşımaktadır. Nitekim, 2020 yıl başında 5,95 TL olan 1 ABD doları, 15 Nisan itibarıyla 6,90 TL olmuştur. Türk Lirasının yaklaşık değer kaybı % 16 olmuştur.

KRİZE KARŞI PARA VE
MALİYE POLİTİKASI
UYGULAMALARI

P

ara Politikası Uygulamaları

Krizin ilk sinyallerinin alınması ile birlikte ülkeler, önce para politikalarına dayalı önlemler almaya başladılar. Nakit akışının durmaması için alınan bu önlemler, üretime katkı vermese de, piyasaların çalışmaları açısından gerekli görülmüştür. Genişlemeci para politikaları, çalışanların evde kalmaya zorlandığı bu zamanlarda üretimi ve istihdamı artırmada çok etkili olmayacaklardır. Merkez bankaları, bilanço büyütürerek piyasaya (bankalara) likidite sağlayacak önlemler açıklamışlardır. Bu önlemler piyasanın durmasını engellemek açısından önemli ve gerekli önlemler olarak görülmektedir. Ancak yalnız likiditenin artırılması, duran bir piyasayı çalıştırmak için yetersiz kalacaktır. Diğer taraftan, genişlemeci politikaların enflasyonist sonuçları da olacaktır. Gelişmiş ekonomilerde, parasal genişleme 2008 krizi sonrasında enflasyon yaratmamıştı. Bunun sebepleri arasında, rezervlerinin bulunması, büyüme sorunlarının olması, dünya ticaretinden aldıkları payın büyüklüğü, iyi işleyen sermaye piyasaları ve bu sayede likidite kontrolünün kolay olması gibi hususlar sayılabilir. Bu defa gelişmiş ekonomiler, para politikaları ile ekonomide enflasyonist beklentileri tetikleyerek hareket yaratmayı hedeflemişlerdir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde genişlemeci para politikalarının kısa vadede olumlu etkilerini görmeyi bekleyebiliriz. Ancak, bu politikaların enflasyon yaratma olasılığı gelişmiş ekonomilere göre daha yüksektir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde genellikle düşük tasarruf,

bütçe ya da cari denge açığı kaynaklı kur baskısı nedeniyle, nispeten yüksek enflasyon ve belirsizlik gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de, özellikle dolarizasyonun fiyat artışlarını tetikleme olasılığı yüksektir.

Türkiye açısından, dış borcun yüksek olması, ülkeyi uluslararası risk iştahındaki dalgalanmalara karşı hassas bir hale getirmiştir. Global risk iştahının azaldığı kriz dönemlerinde döviz bulmak zorlaşmakta ve dış borcu ödeme maliyetleri artmaktadır. Bu da ekonomiyi canlandırmak adına alınabilecek para politikası önlemlerini kısıtlamaktadır.

Türkiye’de Merkez Bankası, kriz nedeniyle şu önlemleri almıştır:

- Referans faiz oranı 100 baz puan düşürülmüştür
- Haftalık repo faizi %10.75’ den %9.75’ e düşürülmüştür
- Bankaların tüm likidite taleplerinin karşılanacağı açıklanmıştır
- Mevcuda ilave olarak, üç ay vadeli repo ihaleleri açılacaktır
- Zorunlu karşılık oranı, yabancı rezervler için %5 düşürülecektir
- Banka, reeskont kanalından 60 milyar lira kaynak kullanılacaktır
- İşsizlik Fonu’nun elindeki tahviller karşılığında fona likidite yaratılacaktır
- 31 Mart günü açıkladığı yeni adımlar kapsamında, tahvil alımlarını genişleterek daha bol ve ucuz likidite sağlamaya yönelik adımlar atılmıştır.

Para politikası yoluyla alınan önlemler piyasaları ayakta tutmayı hedeflemiştir. Krizden etkilenen geniş kesimler doğrudan hedef alınmamıştır. Merkez Bankasının aldığı bu önlemler, bankalar üzerinden desteklenmeye çalışılmış ve kamu bankaları işletme finans destek paketini açıklamışlardır. Bu paket özellikle küçük orta ölçekli işletmelere, borç erteleme, belli limitlerde uzun vadeli kredi kullandırılması, çek ödeme destek kredisi, belli sektörler için yeniden yapılandırma imkanlarının sağlanması hususlarını içermektedir. İlave olarak, Kredi Garanti Fonu limiti iki katına çıkarılmış ve işletmelerin teminat sorunları çözülmeye çalışılmıştır. İhracatçıları rahatlatmak açısından ise, stok finansmanı desteği sağlanmıştır.

Korona kaynaklı krizin sonuçlarına karşı verilen mücadelede tartışılan konulardan biri de, önlemlerin ekonomiyi değil insanı kurtarmak için tasarlanması hususudur. İnsanları evde tutmanın gerekliliği noktasından hareketle, bunu sağlamak için her türlü kaynağın kullanılması, bütçe olanaklarına başvurulması, eğer bunlar yetersiz kalıyorsa para basılması yönteminin bile seçilmesi(yukarıda bahsedilmiş olan enflasyona yönelik etkisi dikkate alınarak) düşünülebilir.

III.2. Maliye Politikası Uygulamaları

Krizle karşı en etkin mücadelenin bütçe politikaları üzerinden yapılabileceği genel olarak kabul edilmiştir. Başta gelişmiş ülkeler olmak üzere, tüm dünya ekonomileri ortaya çıkan ve çıkabilecek olan maliyetleri bütçe üzerinden taşıyabilecek politikalar ortaya koymaktadırlar. Bu çerçevede, diğer ülke uygulamalarına paralel olarak, Türkiye' nin kriz ile mücadelesinde bütçenin ağırlığı giderek artmaktadır.

Krizin getirdiği yükleri bireylerin ya da özel sektörün taşıması mümkün görünmemektedir. Bütçe üzerinden alınan önlemler ayrıntılı olarak

“krize karşı alınan önlemler” başlığı altında değerlendirilmiştir. Alınan önlemlerin getireceği finansal yük vergiler yoluyla karşılanamayacağı için, iç borçlanmanın daha fazla kullanılacağı, bunun sonucunda ise faizler üzerinde yukarı yönlü bir baskının ortaya çıkabileceği beklenmektedir.

IV.

KRİZİN SEKTÖREL ETKİLERİ

Korona virüs salgını ile ortaya çıkan ekonomik kriz, ekonomilerin küçülüyor olması nedeniyle, bir şekilde bütün sektörleri olumsuz etkileyecektir. Ancak, krizin ölüm riski ile birlikte gelmesinin ve yayılmasını önlemek açısından en etkili önlemin sosyal mesafe oluşturulması olarak açıklanmasının ardından, nüfusun büyük kısmı üretim ve tüketimden çekilmiş, bu durum ise krizin ilk dönemlerinde bazı sektörlerin avantaj elde etmesine bazı sektörlerin de dezavantajlı hale gelmesine neden olmuştur.

IV.1. Korona Virüsü Kaynaklı Ekonomik Krizin Olumlu Etkilediği Sektörler

Korona virüs salgınının tetiklediği ekonomik krizden kısa vadede olumlu etkilenen sektörleri, tüm dünya ekonomilerini düşünerek, etkilendirme derecelerine göre şöyle sıralayabiliriz:

1. Sağlık hizmetleri ve ilaç
2. Gıda ve gıda işleme
3. Perakende
4. Kişisel bakım ve hijyen ürünleri
5. Bilişim ve iletişim teknolojileri
6. E-ticaret

Türkiye için de bu liste geçerlidir. Yardımcı olması açısından, TCM-B'nin yayınladığı kredi kartı harcama verilerinden hareketle İstanbul İstatistik Ofisi tarafından hazırlanan “Banka Kartı ve Kredi Kartı Harcama Dağılımı”, tablosu aşağıda (tablo 13) verilmiştir.

Tablo 13 : Türkiye : Banka Kartı ve Kredi Kartı Harcama Dağılımı (%)

	Mart 1. Hafta	Mart 4. Hafta	Değişim (%)
Market ve AVM' ler	13,75	22,61	64,4%
Elektrik-Elektronik Eşya, Bilgisayar	4,22	5,56	31,8%
Gıda	5,19	6,80	31,0%
İnternet Alışverişleri	14,64	17,47	19,3%
Telefonla Yapılan Alışverişler	4,09	4,71	15,2%
Benzin ve Akaryakıt	4,61	4,82	4,6%
Sağlık, Sağlık Ürünleri, Kozmetik	3,21	2,85	-11,2%
Araba Kiralama	0,15	0,13	-13,3%
Mobilya ve Dekorasyon	2,51	2,07	-17,5%
Eğitim, Kırtasiye	2,37	1,55	-34,6%
Seyahat Acenteleri, Taşımacılık	1,67	0,96	-42,5%
Giyim Aksesuar	5,59	2,08	-62,8%
Konaklama	0,90	0,29	-67,8%
Restoran, Yemek	3,79	1,15	-69,7%
Havayolları	1,86	0,48	-74,2%

Kaynak : İstanbul İstatistik Ofisi

Kredi kartı harcamalarından hareketle hazırlanan bu tablo sonuçlarına göre, Türkiye’de krizden kısa vadede en fazla olumlu etkilenen sektörler, perakende ve gıda sektörü olarak yer almaktadır. Bu sektörler orta ve uzun vadede nasıl etkilenebilir diye bakıldığında yine farklı etki analizleri yapılabilmektedir.

IV.1.1. Sağlık

Türkiye’de sağlık sektörü, son 20 yılda gelişme göstermiş, nitelik ve nicelik olarak standartlarını yükseltmiştir. Ancak, gelir artışından ve gelir dağılımından etkilenen bir sektör olması nedeniyle, son yıllarda özel sektör sağlık tesislerinde karlılık açısından sorunlar yaşandığı gözlenmektedir. Diğer yandan ilaç sektörü, sosyal güvenlik sisteminin yapısı nedeniyle, ağırlıklı olarak kamu ile çalışan bir sektör durumundadır.

Kriz koşullarının yılın ikinci yarısında ortadan kalkacağı varsayımında, sağlık sektörü mevcut yapısını korumaya devam edebilecektir. Ancak kriz döneminde, devletin sağlık sektöründeki pozisyonunun önemi bir kez daha anlaşılmıştır. Bu nedenle, kamusal sağlık hizmetlerinin niteliğinin iyileşerek sürmesi beklenebilir. Bu kriz döneminin maliyetlerine ağırlıklı olarak devletin katlanması beklenmektedir. Bu, aynı zamanda bir sosyal gereklilik olarak da ortaya çıkmıştır.

IV.1.2. Gıda ve Perakende

Kısa vadede olumlu etkilenen sektörlerin başında, gıda, gıda işleme ve perakende sektörleri gelmektedir. Bu sektörler mevcut koşullarda satışlarını (ve muhtemelen karlılıklarını) artırabildiler. Evlerde stoklar oluşturulduğu gözlemlendi. Kısa dönemli bu etki sona erdiğinde, bu sektörlerde bir daralma olması beklenmektedir. Bunun en önemli sebebi, gelir kayıplarının talepte yaratacağı daralma olacaktır. Önce daralma olarak

ortaya çıkacak olan bu etki ve kriz koşullarının ortadan kalkması sonrasında, bu sektörlerin eski trendlerine kavuşması beklenebilir.

Gıda sektörünün, tüm dünya ticareti dikkate alındığında büyük oranlı bir daralma yaşadığı da dikkate alınmalıdır. Ülkeler arasında gıda ticaretinde yavaşlama olmuştur. Bu durum, yurt içinde yaşanan iyileşmeye rağmen sektörü orta vadede olumsuz etkileyebilecektir.

Perakende sektörünün iki boyutlu olduğu düşünüldüğünde, olumlu etkilenen kısmının gıda perakendesi olduğu, gıda dışı ürün gruplarında ise neredeyse talebin kesildiği unutulmamalıdır.

Bu dönemin kazançlı çıkan alanlarından bir tanesi olan e-ticaret sektörünün, kriz sona erdikten sonra da pazarını büyütmüş olarak faaliyetlerini sürdürmesi beklenebilir. Bu gelişmelere paralel olarak perakende sektöründeki küçük işletmelerin ve marketlerin olumsuz etkilenmeleri muhtemel görünüyor.

IV.2. Korona Virüsü Kaynaklı Ekonomik Krizin Olumsuz Etkilediği Sektörler

Korona virüs salgınına bağlı ekonomik kriz, daha önce yaşanmış olan krizlerin hemen tamamından farklı bir özellik sergilemektedir. Hem üretim (arz) hem de tüketim (talep) tarafı durmuştur. İnsanların evde beklemeleri istenmektedir. Bu durum talebi azaltmakta, azalan talep ile birlikte çalışanların evlerinde kalma zorunluluğu üretimin de durmasına yol açmaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan gelir kayıpları kaçınılmaz olarak ekonominin yeniden daralmasına neden olmaktadır.

Bu sarmal içinde ilk etkilenen alan hizmetler sektörü olmuştur. Bütün dünyada, başta lokantalar, oteller, yerel halka hizmet veren küçük işletmeler kapanmak zorunda kalmışlardır. Tüketim alışkanlıkları radikal

biçimde değişmiş, giyim ve ayakkabı tüketimi neredeyse durmuştur. Oysa, küçük işletmeler sadece nakit akımları üzerinde varlıklarını sürdürebilmektedirler.

Bu bağlamda, Korona virüs salgınının tetiklediği ekonomik krizden olumsuz etkilenen sektörleri, etkilenme derecelerine göre şöyle sıralayabiliriz:

1. Turizm (Otel, lokanta, eğlence yerleri)
2. Ulaşım (Hava, ve deniz taşımacılığı, daha düşük oranda kara taşımacılığı)
3. Otomotiv (üretim-satış)
4. İnşaat ve emlak
5. İmalat sanayi (özellikle dayanıklı tüketim malları..)
6. Tekstil ve Konfeksiyon,
7. Finansal Hizmetler,
8. Enerji,
9. Tarım,
10. Eğitim
11. Yazılı medya ve matbaacılık
12. Sanat faaliyetleri, etkinlik ve organizasyon sektörü
13. Sağlık dışındaki serbest meslekler
14. Denetim ve mali müşavirlik sektörü

Yukarıda, tablo 10'da yer alan sonuçlara göre, Türkiye'de de Korona virüs salgınının yol açtığı ekonomik krizden kısa vadede en fazla olumsuz etkilenen sektörler, hava taşımacılığı, restoran ve yemek, konaklama, giyim-ayakkabı, seyahat ve eğitim sektörleri olarak ortaya çıkmışlardır.

IV.2.1. Turizm

Turizm açısından, iyimser senaryolarda dahi, 2020 yılı bir kayıp yıl olarak değerlendirilmektedir. İyimser senaryo olarak, Haziran ayında yeniden turizm faaliyetlerinin başlayabileceği öngörülmektedir. Ancak, yeniden tesislerin hazırlanması, rezervasyonların düzenlenmesi, alt yapıların iyileştirilmesi sağlansa bile, kişisel gelirlerdeki azalmaya bağlı olarak turizm talebinin eski seviyelerinde gerçekleşmesi beklenmemektedir. Özellikle ülkeler arası turizm hareketlerinin, kısıtlamalar ortadan kaldırılmış olsa bile, 2020 içinde çok fazla hareketlenmeyeceği tahminleri yapılmaktadır. Bu nedenle, turizm sektöründe asıl olumlu etkinin 2021 yılında başlaması beklenebilir.

Lokanta ve eğlence yerleri de turizm ile paralel bir gelişme gösterebilir. İnsanların uzun süre evde kalmış olmalarının lokanta ve eğlence yerlerine talebi artıracacağı tahminleri de yapılmaktadır. Ancak, talebi gerçeğe dönüştürecek olan unsurun gelir olduğu unutulmamalıdır. Bu dönemde büyük kesimlerin gelir kayıplarına uğradıkları ve kaygı bazlı olarak tasarrufa yönelik algılarının değişmiş olması olasılığı da yüksektir.

Turizm ve lokanta-eğlence sektöründe, ertelenmiş talebin sonradan yerine konması olasılığı yoktur. Bu nedenle, bu sektörler her durumda yüksek bir maliyet taşıyarak kriz sonrasına gireceklerdir. Bu çerçevede, bu sektörler için hızlı bir toparlanma beklense bile, kriz öncesi trendlerini yakalamaları 2021 yılına kalabilecektir.

IV.2.2. Ulaşım

Hava, kara ve deniz taşımacılığı ve genel olarak lojistik hizmetleri, bu krizden en fazla etkilenen sektörler olmuşlardır. Hava taşımacılığı durmuştur. Gelirler sıfırlanırken, yüksek sabit maliyetler nakit akımlarını bozmuş ve uzun vadede büyüme konusunda belirsizlikler ortaya çıkmıştır. Özel havayolu şirketleri arasında çok sayıda iflaslar beklenmektedir. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA), Mart sonu itibarıyla havacılık sektör kaybını 113 milyar USD olarak tahmin etmiştir. Bu rakamın 3 katından fazla büyülebileceğine ilişkin tahminler de bulunmaktadır. Ticari havacılık sektörü, toparlanmasının uzun vadede gerçekleşebileceği tahmini yapılan sektörlerden birisidir.

Kriz sona erdikten sonra dahi hava yolu şirketlerinin toparlanmasının zaman alması beklenmektedir. Haziran ayından başlayarak krize bağlı kısıtların kalktığını izlemeye başlasak bile, yolcu sayılarında eski seviyelerin yakalanması zor olabilecektir. Ancak, sektörden çekilen şirketlerin varlığı nedeniyle, kalan şirketlerin gelirlerini ve karlılığını artırma olasılığı da yüksek görünmektedir.

Lojistik sağlayan deniz taşımacılığı krizden nispeten az etkilenmiş görünmektedir. Ancak, cruise taşımacılığı ise durmuş durumdadır. Deniz taşımacılığı, önemli oranda yavaşlamış olan dünya ticaretinin kriz sonrasında artacağı beklentisine bağlı olarak, hızlı biçimde toparlanması beklenen sektörler arasındadır.

IV.2.3. Otomotiv

Otomotiv sektörü, krizin başladığı günlerde hızlı biçimde fabrikaları kapatarak reaksiyon vermiş bu nedenle üretim durdurulmuştur. Otomobil talebi ertelenebilir niteliktedir. Bu nedenle, kriz koşullarının ortadan

kalkması ile birlikte (en erken Mayıs ayı içinde) sektör hızlı biçimde toparlanma sürecine girebilecektir. Sektör açısından önemli sorun, birikmiş maliyetler olacaktır.

IV.2.4. İnşaat-Emlak

İnşaat sektörü 2018 yılından bu yana kriz koşullarında çalışmaktaydı. Bu nedenle, sektörde çok fazla yeni proje olmaması bir şans olmuştur. Ancak, kriz ile birlikte, yavaş giden gayrimenkul satışları durma noktasına gelmiştir.

Sektörün kriz koşullarının ortadan kalkmasından sonra nasıl etkileneceği, istihdamda sağlanacak gelişmelere, talebe, maliyetlere, faiz oranlarına ve enflasyona bağlı olacaktır. Buralarda sağlanacak olan olumlu gelişmeler önce gayrimenkul satışlarını artıracaktır, sonrasında ise inşaat sektörü toparlanabilecektir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, inşaat sektörünün 2020 yılında toparlanması beklenmemelidir. Toparlanma sürecinin daha uzun süreceği öngörülmektedir.

IV.2.5. İmalat Sanayi

İmalat sanayinde üretimin durmaması için hükümet önlemler açıklamaktadır. Birçok ülkede, işçilerin de genel karantina koşullarına tabii olmasının virüsün yayılmasını engellemek açısından büyük önemde olduğu belirtilerek işçilerin evlerinde kalmaları istenmiştir. Türkiye’de bu yöntem denenmemiş, işletmelerin üzerindeki yükleri hafifletecek ya da öteleyecek önlemler alınması tercih edilmiştir. Bu nedenle, imalat sanayinde yer alan işletmelerin önemli kısmı kapanmamıştır. Ancak, azalan talebe ve çok yavaşlayan ihracata bağlı olarak, üretimde büyük oranlı daralmalara gidildiği açıktır.

Dayanıklı tüketim malları sektöründe, Mart ayı sonu itibariyle, üretim durma noktasına gelmiştir. Bu sektörün kriz sonrasında, stoklarını da kullanarak çabuk toparlanması beklenebilir.

İmalat sanayi, kriz koşullarının Haziran ayında ortadan kalkmaya başlaması ile birlikte hızlı biçimde toparlanabilecektir. Bunu sağlamak için, krizin getirdiği maliyetleri taşıyabilmesi açısından, sektöre kamusal desteklerin sağlanması çok önemlidir.

İmalat sanayi içinde, özellikle ara malı üreten birçok alt sektörün, kriz koşullarının ortadan kalkmasından sonra olumlu etkilenmesini de bekleyebiliriz. Kriz, uzun yıllardır üretimden çekilmiş olan, ara malı üreten yerli işletmeleri yeniden üretime teşvik edebilir. Bunu sağlayabilecek olan gelişme, tedarik zincirlerinde yaşanan olumsuzluklardır. Çin'in ara malı tedariki konusundaki başat pozisyonu, Korona salgını kaynaklı ekonomik kriz döneminde görüldü ki, kullanıcı ülkeleri zora sokmaktadır. Bu nedenle, tamamen Çin'den vazgeçilme bile, birçok ürün için alternatif tedarik kanallarının araştırılacağı ve bu süreçten Türkiye'nin de olumlu etkilenebileceği tahmin edilmektedir. Özellikle, küçük-orta ölçekli ara malı üreticisi işletmelerin yeniden ortaya çıkmasını bekleyebiliriz.

IV.2.6. Tekstil-Konfeksiyon

Korona virüs salgınına ilişkin olarak Çin'den ilk bilgiler gelmeye başladığında, bu gelişmelerin kendisine fayda sağlayabileceğini düşünen sektörlerin başında tekstil ve hazır giyim yer almıştı. Çin'de yer alan üreticilerin işletmelerini kapatması, lojistik sisteminin durması gibi sebeplere bağlı olarak Türkiye tekstil ve konfeksiyon sanayine yönelik sipariş artışları gerçekleşmişti. Yaklaşık 2 ay süren bu sürecin ardından, Çin'in tedarik zincirinin başlangıcında yer alan (tekstil kimyasalları vb)

birçok tekstil hammaddesini de göndermemesi ve gelişmiş ekonomilerde de salgının etkilerini göstermeye başlaması ile birlikte talebin durmasının ardından, Türk tekstil üretimi de yavaşlamıştır. Yurt içi talebin de kesilmesi ile birlikte sektör Nisan ayı başı itibariyle kapanma noktasına gelmiştir.

Tekstil ve konfeksiyon sektörü, iyi senaryo çerçevesinde yılın ikinci yarısında toparlayabilecek sektörler arasında yer alabilecektir. Tedarik zincirine ilişkin olarak yaşananlar ve edinilen tecrübelerin, Türkiye'yi tekstil ürünleri açısından yeniden öne çıkarabileceği de beklenebilir. Sektör temsilcileri böyle bir beklenti içinde olduklarına yönelik değerlendirmeler yapmaktadırlar.

Türkiye'nin AB bölgesinin komşusu olması, nitelikli üretim yapabilme kapasitesi, zamanında teslim vb avantajları nedeniyle tekstil sektörü 2020 ve sonrasında yeniden artan bir trend ile çalışmalarını sürdürebilir görünmektedir. Ancak krizin uzun sürmesi halinde, ihracat pazarlarımızdaki daralmayı derinleştirecektir. Bu durumda hem yetersiz iç talep hem de ötelenebilir niteliği olan dış talep nedeniyle, tekstil ve konfeksiyon ürünleri sektöründe daralmanın devam edecektir.

IV.2.7. Finansal Hizmetler

Bankacılık sektörü, 2018 yılından bu yana gelen sorunlar ile boğuşmaktadır ve bilançolarını iyileştirme süreci yaşamaktayken bu krize yakalanmıştır. Tahsili gecikmiş alacaklar, kontrol altında olduğu anlaşılabilirse bile, önceki yıllar ortalamasının neredeyse 3 katına çıkmıştır. İyimser tahminlerde bile çok sayıda şirket iflasları ile karşılaşabileceğimiz öngörüsünün bulunduğu unutulmamalıdır.

Bu süreçte şirketler üzerinde gerek ciro kayıpları, gerekse mali hasarlar oluşmaktadır. Şirketlerin borç ödeme kapasiteleri güç kaybetmekte, yok olmaktadır. Bunun da mali kesime özellikle bankalara yaratacağı zincirleme hasarlar olacaktır.

Kriz nedeniyle hükümetin aldığı tedbirleri uygulamak durumunda kalan sektör, ilaveten kendisi de yeni kolaylıklar yaratmak durumunda kalmıştır. Ancak, yeni kaynak bulmakta zorlanan, yurt içi tasarrufların büyümediği bu ortamda, bankaların kredi büyüklüğünü artırmaları da zor görünmektedir. Nitekim bu tespit nedeniyle, Merkez Bankası likiditeyi artıracak önlemler açıklamıştır.

Kısa vadede gelişmelerden olumsuz etkilenen sektörün, uzun vadede ortaya çıkacak olan iyileşmeye bağlı olarak hızlı bir büyüme dönemi yaşaması mümkün olacaktır. Ancak, kötü senaryoda, kriz sonrasında geriye çok fazla ödenmemiş borç kalacağı, bunun da bir finansal krizi tetikleme olasılığının bulunması, tahminlerin dışında kalmamalıdır.

Salgının küresel bir boyuta ulaşması ile mali sektörde likidite tercihi her krizde olduğu gibi ön plana çıkmıştır. Uluslararası piyasalarda mali varlıklarda sert satışlarla nakde dönme, likiditeyi arttırma çabaları dikkat çekmiştir.

Türkiye’de de benzer biçimde TL ve nakit döviz talebi artmış, Merkez Bankası’ndan talep edilen likidite büyümüştür. Bu salgının bundan sonraki seyrinde, mali piyasalarda, şirketler kesiminde ödemeler zincirinde azalma, yavaşlama ve kopuşlar gözlenecektir. Ödemelerin geciktirilmesi, tahsilatların elde tutulması, salgının kontrolü ve çıkış görünümünün belirmesine kadar devam edecektir.

Hükümetin KGF penceresinde kefalet için ayırdığı tahsisatı 25 milyar TL’den 50 milyar TL’ye çekerek, bankalar kanalından özellikle KOBİ

niteliğindeki şirketlere kaynak akışı sağlama çabasına karşın, bunun bankalar tarafında kaynak yetersizliği nedeniyle karşılık bulamayacağı dikkate alınmalıdır.

Bu salgının uluslararası piyasalardan gelen etkileri ile iç piyasada alınan önlemlerin mali piyasalarda yansımaları potansiyel olarak bozulma biçiminde olacaktır. Merkez Bankası'nın tahvil alımlarını hızlandırması faizleri düşürmek yerine risk artışını tetikleyerek yükseltecektir. Döviz kurları, ödemeler dengesi ve Merkez Bankası'nın parasal genişleme, faiz indirimleri ve rezervlerindeki azalış nedeniyle yükselme eğiliminde olacaktır. Rezerv azalışının sürmesi, sermaye çıkışları ve içeride nakit döviz çekilişleri olması halinde, sermaye kontrolleri gündeme gelebilecektir.

Diğer yandan finansal sektör içinde krizden en fazla olumsuz etkilenenlerin başında sigorta ve reasürans şirketleri yer almıştır. Bu sektörün karşılaşacağı hasarın ne olacağını kestirmek bu aşamada zor olacaktır. Ancak, kriz sonrasında sigorta sektörünün toparlanması öngörülmektedir.

IV.2.8. Enerji

Enerji sektörü krizden ilk etkilenen sektörlerin başında gelmiştir. Özellikle ulaşım sektöründe ve lojistik hizmetlerinde yaşanan büyük oranlı daralmalar, petrol talebini çok düşürmüştür. Ancak, petrol savaşlarına bağlı olarak fiyatın gerilemeye başladığı bir dönemde Korona virüs salgınına bağlı daralma, sektörü daha fazla üretim yapmaktan alıkoyarak, zararının büyümesini engellemiştir. Fakat bu durumun sürdürülebilir olmadığı açıktır. Kısa vadede petrol satışlarının artmaması halinde, petrol gelirlerindeki azalma dünya ticaret hacminin azalmasının başka bir gerekçesi olabilecektir.

Türkiye’de, petrol ve petrol ürünleri ile ilgili şirketlerin bu süreçte maliyetlere katlanmak zorunda kalacakları anlaşılıyor. Suudi Arabistan ve Rusya’nın arz tarafında anlaşmaları petrol fiyatını yükseltebilir.

Elektrik enerjisi üretimi yapan şirketler açısından, kriz sonrası dönemde toparlanmanın çabuk olması beklenebilir.

IV.2.9. Tarım

Tarım sektörü, krizden iki yönlü olarak etkilenmiş olan, ancak kriz sonrasında çabuk toparlanması beklenen bir sektör durumundadır.

Sektör, yurt içi talepte yaşanan artış nedeniyle olumlu etkilenirken, yurt dışı talebin kesilmiş olması nedeniyle olumsuz etkilenmiştir. Stratejik önemi bu dönemde iyice ortaya çıkmış olan sektörün, kısa vadede büyük maliyetlere katlanmak zorunda kalacağı görülmektedir. Özellikle yeni ürün ekim dönemlerinde alınan kararların etkisi yılın ikinci yarısında ortaya çıkacaktır.

Tarım sektörü hayvancılık sektörü ile birlikte değerlendirildiğinde iç talebin düşmesi beklenmemektedir. Ancak Türkiye’de tarımsal ilaçlar, suni gübre, tohum ve yem sektörünün ithalata bağımlı hale getirilmiş olması nedeniyle maliyet artışları, sektörü olumsuz etkileyecektir. Dolayısıyla tarım kesimine verilecek destekler stratejik bir öneme sahiptir ve tarımın öngörülebilir bir planlama dahilinde yönlendirilmesi gerekmektedir.

Sektörde ihracatın yeniden başlaması, üretime olduğu kadar, lojistik sektöründe yaşanan kısıtlamaların kaldırılmasına da bağlıdır.

IV.2.10. Eğitim

Korona ile birlikte eğitim sektörü ve bu sektörle iş birliği yapan sektörlerde ciddi bir değişim süreci yaşanmaya başlanmıştır. Uzaktan eğitim sistemi nedeniyle okula ulaşım hizmeti veren ve okul kantinlerini çalıştıranlar iş yapma kapasitelerini kaybetmiş durumdadır. Hem iş sahipleri hem bu işlerde çalışanlar gelir kaybına uğramışlardır.

Öğrenci velileri uzaktan eğitim nedeniyle okul maliyetlerinin yüksekliğini ileri sürerek özel okullara ödedikleri ücretlerin bir kısmının iade edilmesini tartışmaya başladılar. Salgının Haziran ayına kadar devam etmesi durumunda doluluk oranı % 40 ile % 60 arasında seyreden özel okulların hem doluluk oranı düşecek hem ücretlerini düşürmek zorunda kalacaklardır.

Özel okullar gerek uzaktan eğitim nedeniyle gerek doluluk oranlarının düşmesi nedeniyle istihdam ettikleri öğretmenlerin bir bölümünü yeni sözleşme döneminde işten çıkarmaları gündeme gelecektir.

IV.2.11. Yazılı Medya ve Matbaacılık Hizmetleri

Gazete ve dergi satışlarında düşüş başlayacak, yazılı basın ağırlıklı olarak elektronik yayıncılığa dönüşecektir. Bu durum yazılı medyadaki bazı hizmetlerin ortadan kalkmasına neden olacaktır. Elektronik medya kolaylığı nedeniyle görsel medyada da rekabet artacak reklam pastasının paylaşımında ciddi bir daralma yaşanacaktır. Bu durum elektronik yayın yapanların e-ticaret faaliyetlerine de yönelecek bu da yüz yüze perakendeciliğin hızla ortadan kalkmasında etkili olacaktır.

Bu gelişmelerin yanı sıra lojistik hizmetleri ile kargoculuk hizmetleri artacaktır. Bu noktada hem şehir içi kargoculuk hem şehirlerarası

kargoculuk nedeniyle ulaşım araçlarında ve çalışanların niteliklerinde önemli değişiklikler gündeme gelecektir.

IV.2.12. Sanat Faaliyetleri (Tiyatro-Sinema), Etkinlikler ve Organizasyon Sektörleri

Tiyatro, Sinema ve Gösteri niteliğindeki sanat faaliyetleri kısıtlanacak, bu alandaki müşteri başına düşecek maliyet artacaktır. Bu gösteriler de elektronik mecraya kaymak zorunda kalacaklardır. Elektronik ortama kayacak olan bu faaliyetler de medyanın reklam pastasından pay almaya başlayacaktır.

Sergi, panayır, konferans, sempozyum ve kongre etkinliklerin de yüz yüze faaliyetler ortadan kalkacak, elektronik ortamda gerçekleştirilecektir. Bu ve benzeri etkinliklere ilişkin yapılmakta olan organizasyon faaliyetleri nitelik değiştirecektir.

Bu kapsamda yer alan faaliyetlerin tümünde çalışan beden işçilerine olan ihtiyaç ile ulaşım ve taşınma faaliyetleri ortadan kalkacak eğitimli işgücüne yönelecektir.

IV.2.13. Sağlık Dışındaki Serbest Meslek Faaliyetleri

Sağlık sektöründe çalışan serbest meslek mensupları (doktor, eczacı, hemşire, sağlık memuru, ebe ve veteriner) dışındaki serbest meslek mensuplarının (mali müşavirlik, avukat, mimar, çevre mühendisi gibi) sundukları mevcut hizmetlerine talepte düşüş yaşanacak, bu durum nedeniyle bu kişilerin faaliyetlerinde azalma söz konusu olacaktır.

IV.2.14. Mali Müşavirlik ve Denetim Sektörü

Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler, Yeminli Mali Müşavirler ve Bağımsız Denetçiler ile bu meslek mensuplarının kurdukları meslek firmaları ve meslek şirketlerinin oluşturduğu “Mali Müşavirlik ve Denetim Sektörü”nde faaliyette bulunan hem meslek mensupları hem çalışanları korona riskinden etkilenme olasılığı yüksek risk grupları içindedir.

Yürüttükleri faaliyetler sırasında doğrudan ve diğer risk gruplarında söz konusu olmayan dolaylı temas nedeniyle “Kamu ve Özel Sağlık Sektörü” ve “Kamu Mensubu Güvenlik Sektörü” mensuplarından sonra üçüncü sırada “Mali Müşavirlik ve Denetim Sektörü” mensubu Mali Müşavirler, Yeminli Mali Müşavirler ve Bağımsız Denetçiler. Stajyerler ile bu şirketlerde diğer çalışanlar risk altındaki sektörler sıralamasında üçüncü sırada yer almaktadırlar.

Sağlıkçılar ve güvenlikçiler görevlerini yerine getirirken doğrudan temastan etkilendikleri için tüm önlemleri önceden alma olanaklarına sahiptirler. Buna rağmen doğrudan hastalarla temas ettikleri için hijyen ve korunma tedbirlerine rağmen korona riski altındadırlar. Mali Müşavirler, Yeminli Mali Müşavirler, Bağımsız Denetçiler ve Stajyerler ile diğer çalışanlar doğrudan temas dışında kaç kişinin elinden geçtiği belli olmayan belgelerle iş görmek zorundadırlar. Bu nedenle bu sektör korona virüsünde etkilenme riskleri yüksektir.

Sağlık açısından yaşanan bu risk dışında korona risk nedeniyle alınan önlemlerde ekonomik çarkın işlemesindeki süreklilik ile vatandaşların ve şirketlerin devlete karşı yükümlüklerini yerine getirerek hem devlet gelirlerinin devamını hem de devlet egemenliğini varlığı için gerekli tüm işlemler “Mali Müşavirlik ve Denetim Sektörü” mensupları tarafından yerine getirilmektedir. Korona nedeniyle alınan ekonomik tedbirlerde işlerin aksaması, tanınan muafiyetler ve desteklerin sağlanması yine “Mali Müşavirlik ve Denetim Sektörü” mensupları tarafından karşılanmaktadır. Bu bağlamda vergi ve diğer yükümlülüklerde yapılan ertelemeler nihayetinde yine bu sektörün mensupları tarafından yerine getirilmektedir. Ama destekler nedeniyle gerekli işlemler anında yapılmaktadır.

Ekonomide yaşanan durgunluk nedeniyle mali müşavirlere ve denetçilere yapılması gereken ücret ödemeleri aksamakta ya da artık gelir elde etme olanağı ortadan kalkmaktadır. Başka bir deyişle “Mali Müşavirlik ve Denetim Sektörü” mensuplarının sunduğu hizmetler artarken gelirlerde hem azalış hem devam eden gelirleri tahsil edememe riski doğmaktadır. Bu nedenle bu sektörün özellikle korunması ve desteklenmesi gerekmektedir.

Hem vergi beyannamelerinde, sosyal güvenlik prim bildireleri başta olmak üzere tüm beyanlar için ve denetim standartlarındaki düzenlemelerde korona nedeniyle alınan önlemler dikkate alınarak eylül ayına kadar yapılacak tüm bildirimlerdeki yanlışların bu süre içinde düzeltilmesi durumunda hiçbir ceza uygulanmamalı gecikme zammı veya faiz yürütülmemesi sağlanmalıdır.

V

TÜRKİYE'DE VE DİĞER
ÜLKELERDE KRİZE KARŞI
ALINAN ÖNLEMLER

Krizin etkilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte ülkeler çeşitli önlem paketleri açıklamaya başladılar. Bu çerçevede, IMF, Dünya Bankası gibi kurumlar da üye ülkelere, krize karşı mücadelede kullanılmak üzere yeni kolaylıklar sağlandığını açıkladılar. IMF'den yapılan açıklamada, 1 trilyon dolar olarak hazırlanan kriz paketine Türkiye'nin başvurusunun olmadığını belirtildi. Diğer yandan, Amerika Merkez Bankası (FED), 700 milyar USD tutarında bir paket açıkladı. Bu paket likidite sağlamak için kullanılacak olmasına karşın, SWAP ve repo piyasaları üzerinden, üçüncü ülkelere de fon sağlama kolaylıkları sunuldu. Ancak, SWAP işlemi yapılabilecek ülkeler arasında Türkiye sayılmamıştır. Repo piyasası ile sağlanan tahvil karşılığı döviz elde etme kolaylığını kullanmak açısından ise, Merkez Bankasında yeterli dolar cinsi tahvil olmadığı için faydalanma imkanının kısıtlı olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 14 : Korona Krizi Nedeniyle Ülkelerin Aldığı Finansal Önlemlerin Tutarı

Ülkeler / Kurumlar	Tutar	Cins	GSMH' ya Oranı
IMF	1,0	Trilyon \$	
ABD	2,2	Trilyon \$	10%
FED	700,0	Milyar \$	
JAPONYA	988,0	Milyar \$	20%
AMB	750,0	Milyar EUR	
AB	540,0	Milyar EUR	
ALMANYA	750,0	Milyar EUR	18%
İTALYA	400,0	Milyar EUR	20%
İNGİLTERE	300,0	Milyar Sterlin	15%
FRANSA	250,0	Milyar EUR	10%
İSPANYA	220,0	Milyar EUR	15%
TÜRKİYE	100,0	Milyar TL	2%
TCMB	100,0	Milyar TL	2%

Korona virüsü salgınının neden olduğu ekonomik krizin üstesinden gelebilmek için bazı ülkelerde açıklanan paketler ve milli gelire oranları tablo 14' de verilmiştir.

Türkiye'nin açıkladığı paketlerin büyüklüğü henüz milli gelirin % 2' si civarındadır. Ayrıca, bu paketlerin esası, doğrudan gelir aktarmak şeklinde değil, mevcut durumda ortaya çıkan yüklerin bir kısmını ötelemek şeklindedir. Ancak, her durumda bütçe üzerinde etkisi olacağı açıktır.

Türkiye’de açıklanan ekonomik İstikrar paketlerinin içeriği aşağıdaki gibidir :

1. Krizden en çok etkilenen bazı sektörlerde mücbir sebep varlığı kabul edilerek, bunların KDV ve Stopaj vergi yükümlülükleri, SGK prim ödemeleri 6 şar ay ertelendi. (Perakende Ticaret, AVM’ler, Demir Çelik ve Metal Sanayi, Otomotiv, Lojistik-Ulaşım, Sinema-Tiyatro Faaliyetleri, Konaklama, Yiyecek ve İçecek Hizmetleri, Tekstil ve Konfeksiyon Faaliyetleri, Etkinlik ve Organizasyon vb.)
2. Kredi borcu olan işletmelerin vadesi gelen kredi borçları için başta kamu bankaları olmak üzere erteleme paketleri açıklandı.
3. Çalışanlarında azaltma yapmamak koşuluyla, Kredi Garanti Fonu (KGF) limiti yükseltilerek teminat sorunu nedeni ile kredi alamayan firmaların banka kredilerine erişimi kolaylaştırılacak.
4. İhtiyaç sahibi ailelere 2 milyar TL’lik bir kaynak aktarılacak. (Bu daha sonra 4 milyar TL’ ye çıkarıldı)
5. İç havayolu taşımacılığında 3 ay süreyle KDV oranında indirim yapılacak.
6. İhracatçıya stok finansman desteği verilecek.
7. Konut alımında kredi koşullarında kolaylık sağlanacak.
8. Tüm sektörlerde asgari ücret desteği devam ettirilecek.
9. En düşük emekli maaşı 1.500 liraya yükseltilecek.
10. 2 aylık telafi çalışma süresi 4 aya çıkarılacak.

11. Kamu bankaları aracılığıyla aylık 5 bin TL'nin altında geliri olan vatandaşlar için düşük faiz oranıyla temel ihtiyaç kredisi desteği getirilecek.
12. Karşılıksız çek düzenleme cezalarının durdurulması ve karşılıksız çek ve sicil affı getirilecek.
13. Halkbank üzerinden esnafa yönelik düşük faizli 25.000 TL limitli işletme finansman desteği sağlanacak.
14. Özel bankalar tarafından başta KOBİ'ler olmak üzere şartları sağlayan tüm şirketlere yönelik Hazine destekli KGF kefaletli Çek Ödeme Destek Kredisi ve Kredi Desteği uygulaması devreye alınacak.
15. Dar gelirli gruplara yönelik bazı nakit destek ödemeler yaygınlaştırılacak ve emeklilere yönelik bayram ikramiyesi ödemelerinin ödeme tarihleri öne çekilecek.
16. Devlet destekli ticari alacak sigortası uygulaması 125 milyon TL ciroya kadar, KOBİ'leri kapsayacak şekilde kapsamı genişletilecek.
17. Büyükşehir belediyeleri, belediyeler ve bağlı kuruluşlarının gelir vergisi tevkifatı beyan ve ödeme süreleri tüm sosyal sigorta prim ödemeleri 3 ay ertelenecek.
18. Büyükşehir belediyeleri, belediyeler ve bağlı kuruluşlarının su tüketimine bağlı alacakları ertelenecek.
19. Belediyelerin aylık vergi payı ödemelerinden, borçlarına karşılık yapılan kesinti 3 ay süreyle yapılmayacak.

20. Cumhurbaşkanlığı tarafından krizden etkilenen dar gelir gruplarına yönelik olarak “Biz Bize Yeteriz Türkiye” adıyla yardım kampanyası başlatıldı.
21. Üniversite hastanelerindeki sağlık çalışanlarına performans ödemeleri 3 ay tavadan yapılacaktır.
22. Konaklama vergisi uygulaması 01.01.2021’e ertelendi.
23. Ecrimisil ve kullanım bedeli ödemeleri ötelenecek.
24. Büyükşehir belediyeleri ile belediyeler, kendisinden izin veya ruhsat almak ya da hat kiralamak suretiyle çalışan gerçek ve tüzel kişilere, toplu taşıma hizmetinin kesintisiz olarak yürütülebilmesiyle sınırlı olacak şekilde, maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 3 aylık süreyle sınırlı olmak üzere meclis kararıyla; gelir desteği ödemesi yapabilecek.
25. Faaliyetleri durdurulan veya faaliyette bulunamayan işletmelerin yıllık ilan ve reklam vergileri ile yıllık çevre temizlik vergilerinin, faaliyetleri durdurulan veya faaliyette bulunulamayan dönemlere isabet eden kısmı alınmayacaktır.
26. Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi’nin (TEDAŞ) elektrik tüketiminden kaynaklanan alacaklarından vadesi 1/2/2020 tarihi (bu tarih dâhil) itibarıyla geldiği halde maddenin yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla ödenmemiş ve ilgili Kanunlar uyarınca yapılandırılmamış olan alacaklarının asılları yapılandırılmakta ve fer’ilerinin tahsilinden vazgeçilecek.
27. Ar-Ge ve tasarım merkezlerinde yürütülen faaliyetlerin 4 ay süreyle Ar-Ge ve tasarım merkezleri dışında da yapılması imkanı getirilecek.

28. Faaliyetlerini azaltan ya da durduran işletmelerde, koşulların sağlanması halinde (60/450 gün prim ödemiş olmak) çalışanlara 3 ay boyunca Kısa Çalışma Ödeneği ödenecek.
29. Üç ay süreyle, toplu iş sözleşmesinin yapılması, toplu iş uyuşmazlıklarının çözümü ile grev ve lokavta ilişkin süreçler durdurulacak.
30. Ücretsiz izne ayrılan, kısa çalışma ödeneğinden yararlanamayan ve 15/3/2020 tarihinden sonra iş sözleşmesi feshedilen işçi için üç ay süre ile günlük 39,24 TL işsizlik ödeneği ödenecek.
31. Korona virüs sebebiyle işverenlerin yaptıkları zorlayıcı sebep gerekçeli kısa çalışma başvuruları için, uygunluk tespitinin tamamlanması beklenmeksizin, işverenlerin beyanı doğrultusunda kısa çalışma ödemesi gerçekleştirilecek.
32. 4857 sayılı İş Kanununa eklenen geçici 10 uncu madde ile kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç ay süreyle ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzeri sebepler dışında işveren tarafından işçi işten çıkarılamayacak.
33. Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu kapsamında el konulan ve bulaşıcı salgın hastalıkla mücadele ile doğrudan ilgili tıbbi cihaz ve malzemeler vb.nin kovuşturma evresinde mahkemeden tahsisi talep edilebilecek.
34. Sermaye şirketleri 30/9/2020 tarihine kadar; 2019 yılı net dönem kârının yalnızca %25'inin dağıtımına karar verilebileceği, geçmiş yıl kârlarının ve serbest yedek akçeleri dağıtımına konu edemeyecek ve genel kurulca yönetim kuruluna kâr payı avansı dağıtımını yetkisi verilemeyecektir.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından açıklanan önlemler ise, Raporumuzun “*Para Politikası Uygulamaları*” bölümünde açıklamıştır.

Krizin ortaya çıkardığı genel koşullar düşünüldüğünde ve başka ülke örnekleri dikkate alındığında, bu tür desteklerin daha da artırılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bankalar üzerinden sağlanan kredi kolaylıkları, bankaların öngördüğü şartlar nedeniyle realize edilememektedir. Bu duruma çözüm getirilmelidir.

Amerika’da 1929 buhranı sonrasında yaşanan bu en sert ekonomik daralmaya karşı hükümet, 2,2 trilyon dolarlık finansal destek paketi açıklamıştır. Bu rakam, ABD milli gelirinin yüzde 10’una karşılık gelmektedir. Mart ortasında açıklanan 2 trilyon dolarlık bu paketin 500 milyar doları büyük firmalara, 377 milyar doları da küçük ve orta ölçekli işletmelere, düşük faizli kredi, hazine garantili kredi ve hibe olarak dağıtılacaktır.

Almanya’ da açıklanan paketin 600 milyar eurosu, hazine garantili kredi ya kamu hissesi konulması şartıyla, Alman şirketleri için ayrılmıştır. Kısa çalışma ödeneği, düşük gelirli çocuklu ailelere nakit destek, küçük işletmelere ve esnafa yönelik hibe paketleri açıklanmıştır

İngiltere’ de açıklanan paket ile şirketlerin eleman çıkartmaması için 3 aylık maaş ödemesi, işsizlik fonu kapsamının ve ödeme tutarının artırılması yanında işleri bozulan küçük işletmelere 25 bin sterline kadar hibe yardımı öngörülmüştür. Paketle şirketlere, işsiz kalanlara ve KOBİ’lere yapılacak toplam yardım büyüklüğü, 90 milyar Sterlini bulmaktadır.

AB bölgesi, Amerika ve İngiltere gibi ülkelerde “helikopter para” olarak da nitelendirilen yöntemlerle, üretimden çekilen, faaliyetlerini

durduran ve ekonomik sıkıntı içinde olan tüm kurum ve bireyler nakit aktarımı ile desteklenirken, Türkiye böyle bir yöntemi (en düşük emeklilik maaşı artışı, kısa çalışma ödeneği, ihtiyaç sahibi ailelere aktarım vb uygulamalar hariç) benimsememiş, ağırlıklı olarak, kriz döneminde ortaya çıkacak maliyetleri kriz dönemi sonrasına öteleyecek önlemleri tercih etmiştir.

VI.

NE YAPILMALI:
ÖNERİLER

B

u kriz için yapılan değerlendirmeler şunu göstermektedir ki, çok az ya da yetersiz olarak yapılacak kamu müdahaleleri, krizin ekonomik maliyetini daha da artıracaktır. Krizin niteliği, bir maliyet tahmini yapmayı zorlaştırmaktadır. Devletlerin önceliğinin, ilk sırada sağlık harcamaları için olması gerektiği açıktır. Bu sağlandıktan sonra, olabilecek en hızlı ve en büyük hacimlerle, ekonomiye nakit kaynak sokulması gereği bulunmaktadır. Bu konuda birçok yöntem ve öneride bulunmak mümkündür.

Bu kriz, tüm dünya ülkelerine ve uluslararası kurumlara da şu mesajı vermiştir: Böyle bir sağlık krizi ile ülkelerin tek başlarına mücadele etmeleri mümkün değildir. Mücadelenin mutlaka birlikte ve işbirliği içinde yapılması gerekmektedir. Küresel şoklara küresel cevaplar verilmelidir. Hiçbir ülkenin bu tür finansal krizlere tek başına karşılık verecek gücü bulunmamaktadır. Bundan sonrası için, yapılacak işbirliklerinin yapısını ve amaç birliğini sağlayabilecek organizasyonlara ihtiyaç bulunmaktadır. Aksi halde, yaşam alanımız dünya ve insanlık, gelişmelerden zarar görecektir.

Krizi ve sonuçlarını yönetebilmek amaçlı olarak önerebileceğimiz makroekonomik önlemler şunlardır:

1	<i>Öncelikle, evde kalmak zorunda olanların, yerine getirmeleri gereken yükümlülükleri, yapmaları gereken ödemeleri erteleyecek, bazı zorunlu ödemeleri üstlenecek önlemler alınmalıdır.</i>
2	<i>Gelirsiz kalanlara mutlaka gereken nakit destek verilmelidir. Maaş, vergi, elektrik, su, doğalgaz, kira gibi ödemeleri için ilave destekler sağlanmalıdır.</i>
3	<i>İşsiz kalanların, tam olmasa bile kriz süresince hayatlarını idame ettirebilecek bir ücret almaları sağlanmalıdır.</i>
4	<i>1, 2 ve 3 ncü şıkları gereği gibi yerine getirebilmek için “vatandaşlık gelirini ihdas etmeyi konuşmak ve gündeme getirmek, mümkünse uygulamakta büyük yarar vardır”.</i>
5	<i>Başta esnaf ve küçük orta boy işletmeler olmak üzere, nakit akışı bozulan bütün işletmelerin ayakta kalmalarını sağlayacak bir nakit akımı yaratılmalıdır. Bunların kredi vadeleri uzatılmalı, mali yükümlülükleri kriz sonrasında ertelenmelidir.</i>

6	<i>Kaçınılmaz olarak ortaya çıkabilecek olan iflasların, bankaları etkileyerek, sonraki aşamanın bir finansal kriz süreci olacağı dikkate alınarak, finansal sisteme sağlanacak destekler ile bu durum engellenmelidir.</i>
7	<i>Önlemlerin gerektirdiği kaynağı bulmak açısından, uluslararası kuruluşlar ve tüm alternatifler kullanılmalıdır.</i>
8	<i>Merkez Bankası parasal genişlemeyi sürdürerek finansal sistemin çalışmasını sağlamaktadır. İlaveten, kaynak yaratmak için devlete avans verilmesi (para basılması) opsiyonu dahil tüm imkanları kullanabilmelidir.</i>
9	<i>Sosyal güvenlik şemsiyesi, salgın sonlanıncaya kadar parasız olarak bütün yurttaşları kapsayacak şekilde genişletilmelidir.</i>
10	<i>Sağlık alt yapısının ve kapasitesinin kamu tarafından etkin bir şekilde tahkim edilmesi, bütün yurttaşların bedava sağlık hizmetine erişimi sağlanmalıdır</i>

Krizi önlemek amaçlı vergisel tedbirlerle ilgili olarak OECD Vergi İdareleri Forumu⁷'nin önerdiği önlemlere aşağıda yer verilmiştir:

1	<i>İşverenler üzerindeki istihdam maliyetlerini düşürmek adına çalışanların ücretleri üzerinden alınmakta olan gelir vergisi ve sigorta primi kaynaklı kamusal yüklerin bir süreliğine kaldırılması veya ödemelerinin ötelenmesi,</i>
2	<i>Sağlık sektöründe krizle mücadele eden risk alarak çalışmak durumunda kalan sağlık çalışanlarına yönelik vergi muafiyetleri getirilmesi,</i>
3	<i>İlaç, gıda ve sağlık ekipmanlarının ithalinde ödenen KDV, ÖTV, gümrük vergisi, vb. vergisel yükümlülüklerinin ötelenmesi veya geçici olarak kaldırılması,</i>
4	<i>Kaçakçılığı önleyici önlemlerin beraberinde mükelleflerin KDV iade işlemlerinin hızlandırılması,</i>

7 CIAT/IOTA/OECD (2020), Tax Administration Responses to COVID-19: Business Continuity Considerations, OECD, Paris.

5	<i>Şüpheli-değersiz hale gelen alacaklar nedeniyle üstlenilmiş olan KDV yükünün en aza indirilmesi için önlemler getirilmesi,</i>
6	<i>Vergisel yükümlülüklerle ilişkin son işlem tarihlerinin (beyanname verme, bildirim ve ödeme) ötelenmesi,</i>
7	<i>Belirli bazı durumlar için vergi cezaları ve gecikme faizi uygulamalarının durdurulması,</i>
8	<i>Mükelleflerin vergi borçlarının yeniden yapılandırılması ve faizsiz ödeme dönemi gibi uygulamalarla mükelleflere ödeme kolaylıklarının getirilmesi,</i>
9	<i>Vergi borçlarının tahsiline yönelik vergi idareleri tarafından rutin olarak yürütülmekte olan icra, haciz, banka hesaplarına el koyma, mülk/ varlık satışı gibi uygulamaların geçici olarak durdurulması,</i>

10

Vergi kaçakçılığı durumları dışında yürütülen vergi incelemelerinin bir süreliğine durdurulması ve yeni vergi incelemelerine bir süreliğine başlanmaması,

11

Mükelleflerin her türlü vergisel işlemlerinin hızlandırılması, özellikle de vergi iadesi işlemlerinin hızlandırılması, mükellef hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesi, dijital hizmet kanallarının yaygınlaştırılması, telefonla mükelleflere verilen destek uygulamalarının yaygınlaştırılması ve mükelleflerle daha şeffaf bir iletişim stratejisinin yürütülmesi,

12

Geçici vergi benzeri peşin vergi uygulamalarının gelir/kurumlar vergisinin beyan dönemine kadar ötelenmesi,

13

Zarar mahsup müesseselerinin kullanımlarının genişletilmesi ve özellikle geçmişe yönelik zarar mahsubu uygulamalarının devreye alınması.

Yukarıda önerilen vergisel desteklere, benzerleri ilave edilebilir. Türkiye’de vergi mükelleflerinin bu tür desteklere ihtiyacı bulunmaktadır. Mükelleflerin önünü açacak ve onları cesaretlendirici politika ve uygulamalara ihtiyaç vardır. Bu kapsamda; bütün sektörlerde mücbir sebebin varlığı kabul edilmelidir. Aynı yaklaşım bütün mali müşavirler ve onların oluşturduğu şirketler için de gösterilmelidir. İşletmelerin bilançolarında kayıtlı bedelleriyle yer alan varlıklarının, küçük oranda bir vergi alınarak güncel değerleriyle revize edilmeleri sağlanmalıdır. İşletmelerin benzer şekilde stok düzeltmelerine de imkan verilmelidir. Mükelleflerin devreden KDV’lerinin de iade edilebilmesi, normal KDV iadelerinin hızlı sonuçlandırılması gerekir. Kriz dönemi boyunca vergi incelemelerinin ertelenmesi, vergi borçlarının faizsiz ötelenmesi gibi kolaylıklar getirilmelidir. Bu ve benzeri kolaylıkların sağlanması konuları ilgili tarafların önerileri ile biçimlendirilmelidir.

Bu krizde öncelik insan ve sağlıktır. Kriz sonrasını düşündüğümüzde ise, şirketlerin batmasının önüne geçilmemesi halinde, üretim ağlarını tekrar eski hallerine getirmek mümkün olmayabilir. Küçük ve orta ölçekli işletmelere, esnafa, kredi kolaylıkları sunmak, istenen çözümü sağlamayabilir. Çünkü bu dönemde gelir kaybına uğrayacak bu işletmelerin zaten bu borçları ödeme güçleri oluşmayacaktır. Bu grup için, iş yapılmayan dönemdeki borçluluğu bir şekilde üstlenmek gereklidir. O yüzden şu an ihtiyaç duyulan şey, bu işletmelere kredi vermek, borç vermek değil, bu işletmelere doğrudan kaynak aktarmaktır.

Bu durumda, devletin bu yükü taşımasının sorun oluşturacağı da kesindir. Ancak, bu dönemi aştıktan sonra, hep birlikte kamu borçlarına çözüm aramak daha yönetilebilir bir durum olarak ortaya çıkacaktır.

Ekonomiye ilişkin tüm çözümler, kaynak ihtiyacını çözmeyi gerektirmektedir. Kaynak olarak, Türkiye'nin sadece TL'ye değil, dövizde de ihtiyaç duyması dolayısıyla, bunu sağlayacak yöntemler düşünülmelidir.

Ekonomist Mahfi Eğilmez⁸, Türkiye için, IMF'nin Korona virtüs krizinden etkilenen ülkeler için ayırdığı fondan yararlanılmayacaksa geriye kalan tek çarenin para basmak olduğunu önermiştir. Basılan paranın enflasyon yaratması riskinin önüne geçmek açısından da, merkez bankasından avans olarak kullanılacak miktara gösterge faiz uygulanması ve kullanım tarihini izleyerek örneğin bir yılın sonunda geri ödenmesi koşulunun getirilmesini önermiştir.

Türkiye'nin aldığı önlemlerin, nakit aktarımı açısından yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Nisan ayı başı itibariyle alınan önlemlerin toplam büyüklüğü ise diğer ülkelerle kıyaslandığında ve farklı senaryolara göre krizin olası sonuçları düşünüldüğünde zayıf kalmaktadır. Bu nedenle daha güçlü desteklere ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu krizde Hükümet tarafından atılması gereken adımlardan biri de, içeride bir an önce Ekonomik ve Sosyal Konsey'i toplamak olmalıdır. Ekonomik Konsey, TBB, TOBB, TÜSİAD, TSB, TESK, TÜRMOB, sendikalar ve benzerleri ile ilgili bakanlık ve kamu birimlerinin yer aldığı, bütün tarafların temsil edildiği bir yapıya kavuşturulmalıdır. Böylece, öncelikli sorunları adresleyen kararların, toplumsal mutabakatla ve ortak akılla alınması imkanı yakalanmış olur.

Dış alanda ise “uluslararası bir ekonomik pakt” çerçevesinin ortaya çıkarılması için diplomatik çaba harcanmalıdır. Çünkü bu krizi uluslararası işbirliği ve bütüncül bir strateji olmadan atlatmak mümkün değildir. Türkiye'nin, bu krizi kamu kaynakları ile karşılamakta zorlandığı

8 <http://www.mahfiegilmez.com/>

açıktır. Bu itibarla borçluluk ve kaynak akışının devamlılığı ihtiyaçlarını göz önüne alarak “mücbir sebep” koşullarının küresel çapta uygulanabilmesi için G20 nezdinde adım atmalıdır. Ülkeler arası fon ve mal akışını düzenleyen, uluslararası yeni bir sistemin kurulması tartışılmaktadır. Gelişmiş ülkeler gibi parasız rezerv para olmayan ülkelerin, kamu maliyelerinin ihtiyaç duyduğu mali kaynağı para basarak yaratması, kısa vadede işe yarasa da, taşıdığı enflasyon yaratma riski gözetilerek, orta vadede bu paranın piyasadan nasıl çekileceği de açıklanmalıdır.

VII.

SONUÇ
5

Krizin hızlı bir toparlanma mı yoksa uzun süreli derin bir resesyon mu olacağı virüsün yayılma takvimine, izolasyon politikalarının ne kadar etkin devreye sokulabileceğine, bu süreçten olumsuz etkilenen ekonomik birimlerin ne şekilde ayakta kalabileceğine bağlı görünmektedir.

Kriz tüm dünyayı, 2008 koşullarına göre daha kırılgan pozisyonda yakalamıştır. 2008 krizinden önce 152 trilyon dolar olan küresel borç stoğu on yıl içerisinde 240 trilyon dolara çıkmış⁹, dünya milli gelirler toplamının neredeyse üç misline ulaşmıştır. Daha fazla borçlu olanlar ise gelişmekte olan ülkelerdir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu bu ülkeler grubu için kırılganlık yüksektir.

Bretton Woods sonrasında ortaya çıkan ve seksenli yıllarla birlikte ivme kazanan küreselleşmenin birbirine bağımlı hale getirdiği ülkelerde, kamu sağlık sistemlerinin bu kadar zayıflamış olması, ulusal ekonomileri böyle bir dış tehdide karşı son derece savunmasız hale getirmiştir. Küreselleşme için iyi olan bu durum, kapitalist sistemin önüne en büyük engeli de koymuştur. Üretim – tüketim zinciri kopmuş, tedarik süreçleri çalışmamıştır. Bu argümandan hareketle güçlü bir kapitalist yapı eleştirisi yapılamaz belki. Ancak, şu görülmüştür ki, kapitalist yapıyı artık küreselleşmenin klasik argümanlarıyla desteklemek zorlaşmıştır. Korona virüsü tam da bu çelişkiyi ortaya çıkarmıştır. Ekonomik yapılarda ve devletin ekonomideki rolü konusunda eleştiri ve belki de artık değişim ve dönüşüm zamanı gelmiştir.

9 <https://unctad.org/en/Pages/coronavirus.aspx>

Korona salgını dönemi, yeniden maliye ve sosyal politikaları öne çıkarmıştır. Para politikaları ile (faiz ile oynayarak ve likidite vererek) çözüm yaratmak bu dönemde daha zor görünmektedir. Diğer yandan, para politikalarının etkili olması belki gelişmiş ekonomiler için beklenebilir ancak, bizim gibi gelişmekte olan (ve paralarının rezerv niteliği olmayan) ülkelerde, ilk sonuçlar ortaya çıktıktan sonra enflasyonist etkisi daha belirgin olabilmektedir. Bu nedenle, para politikalarından, sosyal politikaları gözeterek yararlanmak yoluna gidilmeli, genişlemenin sonuçlarının nasıl yönetileceğine de uygulama başlarken hazırlanmak gerekmektedir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma ve Ticaret Konferansı (UNCTAD)'ın Mart sonu yayınlanan uzman raporlarında, dünya ekonomisinin 2020 yılında % 2 altında büyüebileceği (yani küçüleceği) ve bu zayıf büyümenin dünya ekonomilerine maliyetinin 2 trilyon USD olacağı tahmini yapılmıştır. HSBC ekonomistlerinin Mart sonunda hazırladığı¹⁰ çalışmada ise dünya büyümesinin -%3 civarında olabileceği tahmin edilmiştir. Böyle bir küçülme halinde, Korona virüsü kaynaklı bu krizin tüm dünyaya maliyetinin 4 trilyon USD'dan fazla olabileceği tahminleri yapılmaktadır.

Türkiye, krizin maliyetlerini ağırlıklı olarak bütçe üzerinden karşılama yolunu seçmiştir. Ancak, henüz sağlanan kaynaklar krizin yükünü taşıyacak büyüklüklere ulaşmamıştır. İşsizlerin ve gelirsiz kalanların krize karşı verecekleri mücadelede sağlanan destekler başka ülkelerle kıyaslandığında yetersiz görünmektedir. Uzun vadeli ve alternatif bir mücadele yöntemi ise alınacak tedbirleri en başta krizi yaratan ekonomik ve sosyal koşulların dönüştürülmesiyle birlikte ele almakla ilintilidir. Sosyal dayanışma, bilimsel eğitim, evrensel hukuk standartları,

10 HSBC, Global Research, Q2 2020

demokrasi, kamusal hizmetlerin kalitesi, üretimin yapısı, doğal kaynakların ve doğanın korunması, iklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma stratejileri ile birleştirilerek yeni bir toplumsal düzenin kurumlarının oluşturulması gereği tartışılabilir. Dünyanın yaşanabilir bir yer olmaktan çıkmasını önlemek temel hedef olarak alınmalıdır. Bu nedenle de, tüketim tek hedef olmaktan çıkarılıp, toplumsal refahı artıracak politikaları benimsemek ve uluslararası işbirliğini bu amaca göre biçimlendirmek için çalışmak yeni dönemin toplumsal ve ekonomik politikaları içinde yer almalıdır.

Bu krizde elbette öncelik insan hayatı ve onu kurtaracak sağlık kapasitesinin güçlendirilmesi olmalıdır. Ancak bu nedenle zincirleme olarak baş gösteren ekonomik çöküşü önlemek için bir strateji ve program dahilinde kısa vadede ekonomiye yapılacak desteklerde kararlı bir duruş gösterilmelidir. Bu aşamada ekonomik iyileşme öncelikle talebi güçlendirmekle başlanmalı ve işsizler ve yoksullar asgari geçinebilecekleri bir gelir desteğine kavuşmalıdır. Beraberinde yiyecek, içecek gibi temel ihtiyaç maddelerinde üretim, dağıtım ve satış süreçlerini içeren tedarik zinciri işler halde tutulmalıdır. Ardından başta esnaf ve KOBİ'ler olmak üzere işletmeleri kriz sürecinde ayakta tutacak etkin destekler sağlanmalıdır. Orta ve uzun vadede ise bu krizin bize gösterdiği tecrübelerden dersler çıkarılması gerekmektedir. Artık sosyal güvenlik, sağlık, eğitim, temiz suya ve çevreye erişim gibi temel ihtiyaçlarda, sosyal devletin devreye girmesi gerekmektedir.

Ayrıca kriz anlarında otomatik ekonomik ve sosyal stabilizatör işlevi görebilecek sağlam ve evrensel sosyal koruma sistemleri inşa edebilmek için daha derin kurumsal ve politik reformlara ihtiyaç bulunmaktadır. Kriz sürecinin yönetimi, siyasal ve toplumsal uzlaşmaya, ortak ve bilimsel akla, yerel birimler dahil bütün kamusal kurumların, özel sek-

törün ve sivil toplum örgütlerinin etkin işbirliğine ve koordinasyonuna dayanmalıdır. Bütün bu sürecin şeffaf ve denetlenebilir olması, bütün kurumların demokratik yapılarının güçlendirilmesiyle mümkündür.

Bu Raporda gündeme getirilmeyen iki tehlike daha bulunmaktadır. Bir tanesi, Korona virüsünün, ikinci bir dalga olarak yeniden ortaya çıkmasıdır. Diğeri ise, biriken maliyetlerin güçlü bir borç (finansal) krizine yol açma tehlikesidir.